

LÉPHAFT ÁRON

VÁLASZTÁSI MÉRNÖKÖSKÖDÉS ÉS MAGYAR ÉRDEKKÉPVISELET SZERBIÁBAN (1990–2000)¹

A jugoszláv dezintegrációs, majd az államépítő folyamatokban népes csoportokat hoztak hátrányos helyzetbe a volt szövetségi állam legtöbb tagköztársaságában. Az 1980-as, 1990-es években zajló szerbiai folyamatok egyértelmű vesztesei (a többségi nemzet széles tömegein túl) a kisebbségi nemzeti közösségek népes csoportjai, melyek a 20. század utolsó évtizedébe érve az akkori jugoszláv tagköztársaság lakosságának harmadát tették ki. A demokratizálódás megindulása után a korábbi nemzetiségek egy új nemzetállam kisebbségeivé váltak, mellyel együtt járt a szabadságjogok bővülése és a kisebbségi jogok szűkülése is. Az 1990-es években a szerbiai kisebbségek népes csoportjai a legkülönbözőbb hátrányokat tapasztalhatták meg, az intézményeik leépítésétől az állami terroron át tömeggyilkosságokig.

A 80-as évek közepén induló korszak régi törésvonalakat hívott életre, melyben kiemelt szerep jutott a kisebbségeknek, illetve az őket képviselő szervezeteknek, amelyek a százezres – sokhelyütt az ellenzéki szereplőkhöz mérhető – támogatottságuk miatt belekényszerültek az országos politikai színtér játszmaiba. Az érdekvédelmi szervezeteiket stigmatizálta a szerb vezetés, és a legkülönbözőbb módszerekkel próbálta működésüket gátolni, vagy éppen a saját céljaira felhasználni. A közel 3 millió szavazati joggal rendelkező, újból kisebbségi helyzetbe kerülő állampolgár jelentős része kivonult a politikai játéktérrel: a kezdeti korszakban a szandzsáki bosnyák közösség érdekeit képviselő szervezetek bojkottálják a választásokat, a koszovói albánság pedig 1990-től végérvényesen elutasította a közigazgatási-politikai részvételt minden szinten. A vajdasági, koszovói, illetve közép-szerbiai nemzetiségek, nemzeti kisebbségek saját szervezeteiken, pártaikon keresztül vettek részt az országos és helyi politikában.

Míg a miloševići rendszer explicit módon nem tiltotta az etnikai pártok működését, sokat megtett annak érdekében, hogy a súlyukat csökkentse. A köztársasági törvényhozás

1 A tanulmány egyes részei megjelentek a 2020. szeptemberében *Az első száz év* címmel megrendezett konferencia tanulmánykötetében: Léphaft Áron: A kisebbségek helye a szerbiai rendszerváltás politikai térszerkezetében. *Az első száz év*. VM4K: Szabadka, 2021. 156–181.

jelentősége az 1990-es években marginális maradt,² ennek ellenére az etnikai pártok számára a parlamenti szereplés csaknem az egyetlen módját jelentette a kisebbségi hangok artikulációjának. A választási rendszer kialakítása sem kedvezett a céljaiknak: a kisebbségi reprezentációt elősegítő mechanizmusok hiányában a hatalmi pártot előnybe hozó választókerületek kialakítása, azok nagysága, majd az arányos rendszerben bevezetett viszonylag magas küszöb sokaknak tette lehetetlenné az önálló politikai részvételt. A kisebb lélekszámú, vagy nem tömbben élő kisebbségek érdekeinek védelmére vállalkozó szervezetek sok esetben választották a fősodorbeli pártokkal való együttműködést.

Célkitűzés és módszertani megfontolások

A kisebbségi szavazatok számarányukhoz képest nagyban alakították, és alakítják ma is Szerbia választási térképét. A magyar szavazók 1990-től, az első többpárti választásoktól kezdődően igazolták a közösség etnikai pártjának létjogosultságát, ugyanakkor a korai, kiugróan jó eredmények utáni korszakban a szervezet, illetve az utódszervezetek együtt sem tudták megismételni a kezdeti sikereket. A jelenség háttere összetett, amelyre a politikai szervezet belső konfliktusai és a közösség negatív demográfiai folyamatai tűnnek kézenfekvő magyarázatnak. Ezt a két területet viszonylag sok kutatás érintette, kevés foglalkozott azonban a választási rendszer okozta hatásokkal, vagy az abból eredő ellenzéki viszonyrendszer alakulásával, elemzésével. A magyar szervezetek választásokon elért teljesítménye nehezen értékelhető a választási rendszer változásának, főként annak területi dimenziójának elemzése nélkül. A területi kérdés jelöli ki a kutatás időbeli határait: a Szerbiában 1990-től 2000-ig alkalmazott választókerületi, illetve körzetmegoldások alapján lehetőség nyílik a választási szabályok földrajzi hatásainak elemzésére. Az ezt követő időszakról egyetlen országos körzetben osztották ki a belgrádi törvényhozás mandátumait, és ezzel együtt megszűntek a területi manipuláció lehetőségei.

Jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy vázolja a kisebbségek szempontjából releváns jugoszláv és vajdasági politikai-történeti kontextust, és hogy rámutasson a szerbiai választási rendszer sajátosságaira, azon belül is azokra a manipulációs lehetőségekre, amelyek érintették a délvidéki magyarság érdekképviselését. A dolgozat körüljárja a magyar közösség képviseletére vállalkozó szervezetek politikai versenyből adódó, az ellenzékkel és más közösségekkel való együttműködéshez kötődő dilemmáit, illetve a vizsgált korszakban elért eredményeit.

2 A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság szétesésével, Szerbia és Montenegró tagköztársaságokból 1992. április 27-én létrejött a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság. A szövetségi törvényhozás, ahogy a köztársasági parlament is jelképes intézmények voltak, a gyakorlati irányítás a szerb tagköztársaság politikai erőcentrumában, a köztársasági elnöknel összpontosult.

A kutatásban a választási földrajzban alkalmazott módszereket hívhatjuk segítségül. A választási földrajz a politikai földrajz egyik aldiszciplínája, a választások megszervezésének, végrehajtásának, eredményeinek elemzésével foglalkozó tudomány. A kortárs munkák a területet három egymást kiegészítő elemzési megközelítésre osztják.³ A klasszikus iskola tömöríti azokat a kutatásokat, amelyek a szavazatok földrajzi eloszlásának vizsgálatával, térképezés segítségével kísérlik meg a háttérben meghúzódó összefüggéseket megérteni, értelmezni. A következő megközelítés a földrajzi tényező, a szűkebb helyi környezet szavazásra gyakorolt hatásának azonosítását és értékelését tartja elsődleges feladatának. A harmadik a képviselő földrajzával foglalkozik, vagyis azzal, hogy a szavazatból hogyan lesz képviselő, így olyan kérdésekkel is, mint a választási körzetek megrajzolása, a gerrymandering vagy a különböző konverziós formulák hatásai a mandátummegoszlásra.⁴ A tanulmányban az utóbbi megközelítés eszközeivel kíséreljük meg azonosítani és áttekinteni a délvidéki magyarság parlamenti képviselőtét befolyásoló tényezőket.

A szerb politikai földrajz eddig nem szentelt nagy figyelmet a választási folyamatok elemzésének. Az 1980-as években felívelő diszciplína főként a nemzeti sérelmekkel, a belső (jugoszláv) és külső határok kérdésével, illetve a szerb etnikai tér problémáival foglalkozott. Narratívája nagyban illeszkedett a Szerb Tudományos Akadémia és az írószövetség által kijelölt nacionalista irányhoz, ami a következő évtized elején, a társadalmi válság kibontakozásával egyre inkább tolódott a nemzeti-patrióta álláspont felé.⁵ Érthető módon a nemzeti sérelmek területi dimenziójának elemzése mellett, ez az elsősorban állami tudomány nem foglalkozott a választási kérdésekkel, az etnopolitikai szereplők vagy az ellenzék teljesítményével.

A munkában az eddigi gyenge feldolgozottság miatt elsősorban politológia területéhez tartozó kortárs szakirodalomhoz kell fordulnunk, amely érinti a területi kérdést. A rendszerkritikus szakirodalom⁶ a választási földrajz esetében a választási rendszer aránytalanságaival és a nagyobb szereplők esélyeivel foglalkozott. A kérdést a másik oldalról megközelítő „állami” tudomány a mandátumok kiosztásának elemzésével, a különböző rendszerek szimulációival törekedett arra, hogy igazolja a hatalmi szereplők döntéseit,⁷ elbagatellizálva a rendszer torzulásait és az állami szereplők manipulációit.

3 Shin, Michael: Electoral Geography in the Twenty-First Century. In: Agnew, J. – Mamadouh, V. – Secor, A. J. – Sharp, J. (eds.): *The Wiley Blackwell Companion to Political Geography*. John Wiley & Sons: Chichester, 2015. 279–296.

4 Warf, Barney – Leib, Jonathan (eds.): *Revitalizing Electoral Geography*. Ashgate Publishing Company: Burlington, 2011. 238.

5 Grčić, Mirko: *Politička geografija*. Geografski fakultet: Beograd, 2000. 71.

6 Pajvančić, Marijana: Nova izborna geografija. In: *Oko Izboru*, CeSID: Beograd, 1997. 53–76.; Todorović, Miloš: Manipulacije izbornom geometrijom. In: *Izborne manipulacije*. CeSID: Beograd, 2002. 17–30.

7 Jovanović, Milan: *Izborni sistemi, Izbori u Srbiji 1990–1996*. Službeni Glasnik: Beograd, 1997. 343.

A területi elemzést nehezíti a választási adatforrások hiánya, hiányossága vagy rossz minősége. Az elsődleges forrásokat a szövetségi és köztársasági választási bizottságok, illetve a statisztikai hivatalok (SZS, RZS) különböző nyomtatott kiadványai⁸ jelentik, ugyanakkor az ezekben található adatok csak 1992 decembere után válnak viszonylag egységessé, összehasonlíthatóvá. A vizsgált időszakban (1990–2000) a választási események dokumentálása hiányos és a területi adatok elérhetősége a nyilvánosság számára számos esetben akadályoztatott. Főként a vitatott eseményeknél találkozhatunk szembetűnő hiányosságokkal, amelyek nélkül különösen nehéz a formatív időszak pontos rekonstrukciója. Számításba kell venni, hogy az időszak publikált eredményeit sok kritika érte, rendszeresek voltak a választási visszaélések, így az érzékeny területek adatai csak kellő óvatossággal értékelhetők.

A jogszabályok a különböző közigazgatási szintek részére mást-mást írtak elő: míg a szövetségi választások esetében a szavazókörszinten követhetők (de földrajzilag sokszor nem beazonosíthatók) az eredmények, a vajdasági tartományi választásokról csak azok a jelentések maradtak fenn, amelyek az egyes egyéni választókerületek elnyert mandátumairól adnak számot. A köztársasági választási adatok az arányos rendszer bevezetésétől, így viszonylag hosszú időintervallumban követhetők, ám csak községszinten.⁹ A tanulmány a tömb és a szórvány megkülönböztetését az adatforrásokból adódó nehézségek, főként a települési szint hiánya miatt leegyszerűsítve¹⁰ használja: tömb alatt a magyar többségű önkormányzatok összességét, szórvány alatt pedig az azon kívül eső vajdasági községi önkormányzatokat érthetjük. Az etnopolitikai mozgósításra vonatkozó összehasonlító vizsgálatoknál arra kényszerülünk, hogy kihagyjuk a szerémségi községek nagy részét, mivel a népszámlálási adatok pontatlansága miatt hibás eredményekre juthatunk. A tanulmányban az etnopolitikai mozgósítás, vagyis az etnikai párt közösségen belüli támogatottságának mérésére a Strijbis és Kotnarowski¹¹ indexe nyomán a következő képletet használhatjuk:

$$EpM = \frac{a}{b \times t}$$

-
- 8 *Izbori 1990. Konačni rezultati izbora za predsednika Republike Srbije i narodne poslanike*. RZS: Beograd, 1991.; *Izbori 1992. Konačni rezultati – Izbori za Veće građana Savezne skupštine*. SZS: Bg., 1992.; *Izbori za savezne poslanike u Veću građana Savezne skupštine SR Jugoslavije, dec. '92*. SZS: Bg., 1993.; *Prevremani izbori za narodne poslanike Narodne skupštine RS, 1992. Konačni rezultati*. RZS: Bg., 1993.; *Prevremani izbori za narodne poslanike Narodne skupštine RS, 1993. Konačni rezultati*. RZS: Bg., 1994.; *Izbori '96 Veće građana Savezne skupštine*. SZS: Bg. 1996.; *Izbori za narodne poslanike Narodne skupštine RS, 1997. Konačni rezultati*. RZS: Bg., 1997.; *Izbori 2000 – Veće građana i Veće republika*. SZS: Bg. 2000.
- 9 Szerbiában a közigazgatás területi alapegysége a – magyarországi járáshoz földrajzi értelemben közel álló – község, amelyet egy kitüntetett településből és a vonzáskörzetéből alakítanak ki. A települési önkormányzati forma nem létezik, helyettük helyi közösségekre bonthatók a községek, ugyanakkor ezeknek a jogkörei minimálisak.
- 10 A délvidéki szórvány lehatárolásáról lásd: Tátrai Patrik: A kárpát-medencei magyar szórványok településszerkezete és főbb demográfiai jellemzői. *Kisebbségi Szemle*, 2017. 2 (1). 7–31.
- 11 Strijbis, Oliver – Kotnarowski, Michal: Measuring the electoral mobilization of ethnic parties: Towards comparable indicators. *Party Politics*, 2013. 21 (3).1–14, itt: 4–5.

ahol a : az etnikai pártokra leadott szavazatok száma, b : az etnikai csoport létszáma, t : a választási részvételi arány. Az EpM eredményeként 0 és 1 közötti értéket kapunk. A képlet előnye, hogy a választási részvétellel korrigálja az etnikai csoport és az etnikai pártokra leadott szavazatok arányát, így pontosabb képet kaphatunk a valós mozgósításról. Hátránya, hogy az alacsony etnikai arányok vagy választási részvétel, bojkott esetében a pontatlansága megnő. A községi szintű számításokhoz használt évenkénti etnikai adatok az 1991., a 2002. és a 2011. évi népszámlálások alapján¹² lineáris interpolációval és extrapolációval kapott (optimista) becslések.

Jugoszláv dezintegrációs folyamatok és a szerbiai rendszerváltás körülményei

Josip Broz Tito, a második Jugoszlávia első emberének halála után, a 80-as évek közepére a jugoszláv állam komoly válságba került. Jugoszlávia egy soknemzetiségű szövetségi állam volt hatalmas fejlettségi, kulturális különbségekkel, összetett politikai rendszerrel, melyben mind az etnikai, mind a gazdasági konfliktusok folyamatosan jelen voltak.

A gazdasági-politikai válság miatt legitimitásukat veszített elíttek a szociális konfliktusokat etnicizálták, a széles tömegeknél megjelenő létbizonytalanság pedig – a jugoszlavizmus helyett – hozzájárult a nemzethez, mint természetes közösséghez való „visszatéréshez”. A közép-európai rendszerváltásokkal ellentétben a szövetségi államban nem a kommunista elit és a társadalom került szembe egymással, hanem a párt, a Jugoszláv Kommunista Szövetség köztársasági szervezetei,¹³ ezért a délszláv folyamatok alapján különböznek a tagabb környezetben lezajlott rendszerváltásoktól.

Az évtized közepén indult szerb nemzeti kurzus fő célja Szerbia szuverenitásának kiteljesedése (a belgrádi narratívában visszaállítása) a tartományok szövetségi konstitutív státuszának eltörlésével. Ezek egyik fő eszköze a vajdasági és koszovói tartományi (illetve montenegrói) elíttek eltávolítása volt, ami lehetővé tette a szerbiai alkotmányreformot, amely csak tartományi beleegyezéssel valósulhatott meg. Az 1980-as évek második felében Slobodan Milošević¹⁴ megszilárdította hatalmát és átrendezte a különböző szintű hatalmi struktúrákat a szocialista rendszeren belül. Hasonló hatékonysággal, de különböző

12 *Stanovništvo 1., Nacionalna pripadnost: podaci po naseljima i opštinama*. SZS: Bg., 1993.; *Stanovništvo 1. Nacionalna ili etnička pripadnost: podaci po naseljima*. RZS: Bg., 2003.; *Stanovništvo. Knjiga 1 – Stanovništvo Republike Srbije prema nacionalnoj pripadnosti, 30 septembar 2011*. RS: Bg., 2012.

13 Goati, Vladimir: *Stabilizacija demokratije ili povratak monizmu – treća Jugoslavija sredinom devedesetih*. Unireks: Podgorica, 1996. 35–36.

14 Belgrádi kommunista vezető, az évtized végére a szerb tagköztársaság első embere.

áldemokratikus módszerekkel sikerül hatalmát újratermelnie az 1990-es változások után is.¹⁵ Kihaszználva a több irányból érkező, növekvő elégedetlenséget mind a párton belül, mind az értelmiség körében, és a sajátos szocialista kereteken belül a szerb nemzeti ügy élére állt. Szűk két év leforgása alatt levezényelte a kívánt alkotmányreformot, amelyhez sikerült eltávolítania a montenegrói és tartományi politikai adminisztrációt. Ehhez a legitimitás látszatát keltve, népi tömeggyűlés-sorozatot szervezett a biztonsági szolgálat segítségével (antibürokratikus forradalom), amivel lemondásra kényszerítette a helyi vezetőket. Az irányítása alatt álló központi hírcsatornák eközben szélsőséges hangnemben támadták a szerb nép ellenségeit, a 80-as évek végén főként az albánokat, majd a szlovéneket és a horvátokat, de 1990-től időszakosan a szerbiai kisebbségek is a közösség elleni uszítás fókuszába kerültek.

A kiteljesedő nemzeti fordulatot végrehajtó szocialista vezetést váratlanul érte a kelet-közép-európai rendszerváltások sorozata.¹⁶ A demokratizációs kényszerszerűen fogadta el a szerb elit, ugyan készült a politikai rendszer valamiféle demokratikus reformjára, de azt a szocialista rendszer keretei között képzelte el.¹⁷ Míg a volt szocialista blokk többségében a választási megmérettetés szabályairól szóló tárgyalásokat a régi és új szereplők viszonylagos egyenrangúsága jellemezte, Szerbiában ez nem történt meg. Ahogy a kommunista utódpártok többsége, a miloševići szocialista párt is a többségi rendszert szorgalmazta, míg az ellenzéki erők arányos választási rendszert vezettek volna be. Az utódpárt a széles szervezeti hálózatra és épített infrastruktúrára, illetve a már ismert káderekre támaszkodhatott. A városokban tömörülő ellenzék a választásokat megpróbálta a kommunista rendszerről szóló népszavazásként kezelni, sikertelenül. A kelet- és közép-európai országok többségében ezek a választási rendszerek arányos, vagy vegyes változattá szelídültek, amelyek a szereplők többségének megfeleltek.¹⁸ Ezzel szemben Szerbiában ugyan történtek látványos lépések a választási feltételek átalakítására, a régi-új szocialista vezetés nagyon ügyelt arra, hogy az semmiképp se veszélyeztesse a hatalom megtartásának feltételeit.

-
- 15 Ágh, Attila: Democratization in the Balkans. In: Ágh, A. (ed.): *The Politics of Central Europe*. CEU: Budapest, 1998. 177.
 - 16 Antonić, Slobodan: Slobodan Milošević 1987–1997 közötti uralkodása: kísérlet a tipológiai meghatározásra. In: Bárdi N. – Filep T. G. (szerk.): *Viszolygás a várostól: a szerb társadalomtudomány Milošević Szerbiájáról*. TLA: Budapest, 2002. 86.
 - 17 Nikolić, Kosta: *Jugoslavija Poslednji dani (1989-1992) Knjiga prva: „Svi srbi u jednoj državi”*. Službeni Glasnik: Beograd, 2019. 7–12.
 - 18 Spasojević, Dušan: Dinamika i faze razvoja istočnoevropskih partijskih sistema posle 1989. godine. In: Vujačić, I. – Čupić, Č. – Vranić, B. (eds.): *Konsolidacija demokratije, 20 godina nakon pada Berlinskog zida, Zbornik radova*. Konrad Adenauer Stiftung: Beograd, 2009. 171.

A miloševići politikai rendszerben az ország lakosságának közel 30%-át kitevő kisebbségek (néhány kivételt leszámítva) nem kaptak helyet.¹⁹ Kisebbségi származású szocialista politikusokkal találkozhattunk különböző pozíciókon, ellenben ők vagy a nemzeti közösséget nem érintő szakpolitikai területen tevékenykedtek,²⁰ vagy éppenséggel a közösségek helyzetét tették nehezebbé.²¹ Miller megállapítása szerint a régi államszervezet összeomlásával összefüggő agresszív nacionalizmus kísérőjelensége a nemzeti türelmetlenség klímája, mely elidegenítette és marginalizálta a nem szerb csoporthoz tartozókat.²²

Kisebbségek Szerbiában

A centralizációs folyamat egyik fontos eseménye a „joghurtforradalomhoz” vezető eseménysorozat. 1988-tól a Vajdaság lett a politikai játszótér a koszovói kérdés megoldatlanságával kapcsolatos tömeges elégedetlenségnek, amely valójában a belgrádi hatalom számára a tartomány bekebelezésére adott lehetőséget. Az év tavasza és ősze között 28 vajdasági településen 32 gyűlést szerveztek a Miloševićhez közel álló aktivisták vezetésével. A tartományban lejátszódó események – tudatosan, vagy anélkül – a felszín alatt folyamatosan jelen lévő etnikai törésvonalakat élesztettek fel, amelyek a szerb–nem szerb mellett az „új szerb–rég szerb” ellentétpárt²³ is újratermelték. A vajdasági gyűlések homogenizációra, kirekesztésre, gyanakvásra és türelmetlenségre szólítottak fel, ugyanakkor ezt a szerb kommunisták első embere a testvériség, düh és jugoszlavizmus betetőzésének nevezte. A tartományi vezetés lemondatását követő hónapokban a párt Vajdaság-szerte „megtisztult” a miloševići irányvonalhoz nem lojális elemektől, illetve becslések szerint a községkör közel 40 ezer különböző szintű vezetőjét távolította el pozíciójából. Az átalakulás a tartományi intézmények tönkretételéhez, kiüresedéséhez vezetett.²⁴ Az „etnikai tisztogatásként” érté-

19 Miller, Nick: *A Failed Transition: The Case of Serbia*, In: Dawisha K., Parrot B. (eds.): *Politics, Power, and the Struggle for Democracy in South-East Europe*. Cambridge University Press: Cambridge, 1997. 146.

20 Pl. Kovács Oszkár szövetségi gazdasági miniszter, egyetemi tanár, az SPS egyik legfontosabb gazdasági ideológusa

21 Pl. Savović Margit, a magyar közösség heves ellenállását kiváltó Hét Nap-főszerkesztő, későbbi szövetségi emberi jogi és kisebbségügyi miniszter

22 Miller, 1997. *A Failed Transition: The Case of Serbia*, i.m. 147.

23 „Rég szerbek” alatt az első világháború előtt a Délvidéken élő szerbek leszármazottjait érthetjük, az „új szerbek” kifejezés pedig a 20. századi telepítéspolitika eredményeként a tartományba érkező népességet, illetve utódait jelöli. Demográfiai szempontból a 1990-es évekre az elsősorban a dinári küldőterületről (a mai Bosznia-Hercegovina, Horvátország, illetve kisebb részben montenegrói és a szűkebb értelemben vett szerbiai térségekből) érkező, migrációs háttérrel rendelkező szerbség aránya meghaladta az őshonos szerbekét a tartományban.

24 Kerenji, Emil: *Vojvodina since 1988*. In: Ramet, S. P. – Pavlaković, V. (eds.): *Serbia Since 1989*. University of Washington Press: Seattle – London, 2003. 350–356.

kelt folyamatnak²⁵ nagyon komoly következményei lettek a kisebbségekre nézve, hiszen az egyik percről a másikra vették át a vezető pozíciókat lojalista szerb rendőrőrnökök, bírók, gyárigazgatók vagy kulturális vezetők a magyarok által többségében lakott községekben, illetve a kitüntetett intézményekben.

	szerb	albán²⁶	magyar	bosnyák²⁷	horvát	szlovák	román	bolgár	vlah	ruszin
1981	6182155	1303034	390468	215166	149368	73207	53693	33455	25596	19757
1991	6252405	78281	343800	180222	97344	66772	42316	26698	17804	18052
2002	6212838	61647	293299	155590	70602	59021	34576	20497	40054	15905

1. táblázat: A jelentősebb nemzeti közösségek számának alakulása 1981 és 2002 között Szerbiában

A vajdasági események nem segítették a különböző nemzeti közösségek együttélését, a felkorbácsolódó szerb nacionalizmus, a korábbi jogi keretek leépülése, a háborús cselekmények közeledte joggal kelthetett félelmet azokban is, akiket nem érintett a kialakuló jugoszláv konfliktus. A szerb közvélemény a 80-as évek második felében már nemcsak a szerb nőkkel erőszakoskodó albánokról és az ustaša mentalitás újraéledéséről hallhatott, hanem vajdasági magyar és boszniai muszlim gonosztevőkről is.²⁸ A formálisan nem nacionalista

25 Gábrity M. Irén: A jugoszláv társadalmi környezet elemzése a nemzeti kisebbségek szempontjából. In: Uő – Mirnics Zs. (szerk.): *Vajdasági útkereső*. MTT: Szabadka, 1998. 20.

26 Az 1990-től megkezdett koszovói albán bojkott minden szerbiai hivatalra kiterjedt, így 1991-től nem szerepelnek az összeírásokban, de az 1981-es adatok is sok koszovói község esetében becslésnek tekinthetők.

27 A népszámlálásokon magukat 1991-ig muzulmánoknak, majd 2002-től bosnyáknak vagy muzulmánoknak vallók száma.

28 Ramet, Sarbina P.: Under the Holy Limetree. In: Uő – Pavlaković, V. (eds.): *Serbia Since 1989*. University of Washington Press: Seattle – London, 2003. 129.

szerbiai kormány (a szerb nemzettársak sokasága mellett) a konfliktusok megoldása terén mutatott passzivitásával, a hatalom intézményes, vagy intézményen kívüli lépéseivel a legtöbb nem szerb közösséghez tartozó polgárt elidegenítette.²⁹ A kisebbségellenes jelenségek közül kimagaslik a horvátok ellen elkövetett bűntettek sorozata, mely elsősorban a Szerémségben, kisebb részt a Nyugat-Bácskában, a Duna mentén vezetett tömeges exodushoz (30–40% elhagyta a tartományt), de ide sorolhatjuk a megfélemlítés különböző eseteit, amelyeket a magyar közösség, vagy magyar egyének ellen követtek el a hatalmi apparátus különböző egységei. Kiemelendő a katonai sorozások során tapasztalható magyar felülreprezentáció, a katonai egységek kisebbségi tereket érintő manőverei, a célzott sorozások, bebörtönzések és a hatalomhoz informálisan kötődő szervezetek támadásai. A délszláv háborús időszak egyik megkerülhetetlen kérdése az 1990-es évek közepén tetőző menekülthullám, mely bár leginkább a horvát, illetve a volt német, immár délszláv telep településeket érintette, nagy feszültségekhez, erőszakhullámhoz vezetett a magyarok lakta községekben is.³⁰ A háborús cselekmények közelsége, a folyamatosan mélyülő gazdasági válság, a rezsim által elkövetett vagy tolerált kisebbségellenes lépések félelemmel teli légkört hoztak létre a tartományban.³¹

Arról, hogy a Szerbiai Szocialista Párt (SPS) mennyire másként értékelte az 1990-es évek vajdasági légkörét, hűen tanúskodik Nedeljko Šipovac, a párt egykori tartományi vezetője 1998-ban adott interjúja: *„[M]egnyugvással tölt el, hogy az országnak ebben a leginkább többnemzetiségű részében nem volt nemzetek közötti összetűzés, és hogy megőriztük Vajdaság többnemzetiségű és többvallású, békés és toleráns jellegét. Ez sokban az SPS politikájának köszönhető, mert a nemzeti egyenjogúság megőrzése tekintetében álláspontunk olyan kemény volt, mint a gránit: ennek köszönhetően ezen a területen a nacionalista-soviniszta és szeparatista pozíciókból tevékenykedő pártok és vezetőik nem találtak nagyobb támogatottságra. Az itt élő magyarok, de a többi nemzeti kisebbség tagjai is, az állam lojális polgárai, részt vesznek az ország intézményrendszerében és politikai életében, élnek a jogaikkal, és követeléseiket az állam intézményrendszerén keresztül akarják megvalósítani.”*³²

A Szerbia déli részén élő kisebbségek közül a teljes intézményrendszerből való kivonulást választó koszovói albánok helyzete a leg súlyosabb. 1989-ben nagyméretű zavargások, sztrájkok zajlottak a tartományban, a helyi többséget képező albánság önálló tagköztársaságot követelt, amire a belgrádi vezetés a helyi törvényhozás felosztatásával, majd rendőri, katonai „megszállással” reagált. 1990 nyarán az albán vezetés kikiáltotta Koszovó függetlenségét

29 Kerenji, 2003. Vojvodina since, i.m. 356.

30 Léphaft Áron: A recens magyarellen es incidensek területi összefüggései a Vajdaságban. *Mediterrán és Balkán Fórum*, 2011. 5 (1). 17–25.

31 Kerenji, 2003. Vojvodina since 1988, i.m. 356.

32 Interjú Nedeljko Šipovaccal. *Magyar Szó*, 1998. február 1.

és párhuzamos intézményrendszert épített ki, kivonult a szerbiai politikából.³³ A tartomány életét az évtized második felétől – a belgrádi elnyomás fokozódásával – egyre inkább a szerbiai biztonsági erők kegyetlenkedései és az albán gerillák akciói határozták meg. A bosnyák közösség a boszniai pártalakítási folyamatokra kapcsolódva sikeresen szervezte meg önmagát,³⁴ szerepelt az első választásokon, majd az állam által el nem ismert referendumon erősítette meg az autonóm státusáért folytatott küzdelmét. A bosnyák közösség a miloševići politika muzulmánokat démonizáló kampányai miatt elfordult a szerbiai politikától.³⁵ Ezzel párhuzamosan a Boszniában zajló véres események másodlagos helyszíne lett a Szandzsák, ahol a szerbiai állami terror akár egész falvak megtisztításához is vezetett. A közép-szerbiai kisebbségek közül a bolgárok is rosszabb helyzetbe kerültek az 1990-es években. A fél évszázad alatt csaknem harmadára csökkent közösség két községben alkotott többséget az ország délkeleti szegletében. Itt korábban biztosítottak voltak számukra a kulturális és nyelvhasználati jogok, amelyeket a régi-új rezsím jelentősen a tárgyalt időszakban leépített. Az évtized a – 20. század folyamán drasztikus mértékben csökkenő³⁶ – vlah identitás reneszánszát hozta, így a Kelet-Szerbiában élő népcsoport statisztikailag megerősödött.³⁷

Pártszíntér 1990-től

A 20. század utolsó évtizedében kialakuló szerbiai pártszcéna legfontosabb szereplői közé sorolhatjuk a Szerbiai Szocialista Pártot (SPS), a Szerb Megújódási Mozgalmat (SPO), a Szerb Radikális Pártot (SRS) és a Demokrata Pártot (DS).

Szerbia legtámogatottabb politikai ereje a rendszerváltozás során a hatalmát sikeresen átmentő és megszilárdító Szerbiai Szocialista Párt. Az SPS jelentős infrastruktúrát és káderállományt tudott a magáénak, a társadalmi-gazdasági reformok késleltetésével, széles klientúrahálózatával³⁸ biztosította a társadalom csaknem minden szegletében való jelenléte és irányítást. A párt nevében és programszinten valóban szocialista, de politikájában ez

33 Gábrity M., Irén: Az 1989 utáni politikai törésvonalak Jugoszláviában. In: Ábrahám B. – Gereben F. – Stefkovics R. (szerk.): *Nemzeti és regionálisidentitás Közép-Európában*. PPKE BK: Piliscsaba, 2003. 524–540.

34 Kiléptünk az évtizedes csendből. *Magyar Szó*, 1990. október 7.

35 Huszka Beáta: A decentralizáció, mint a kisebbségvédelem eszköze(?). *Pro Minoritate*, 2008. 16 (3). 53–78.

36 Kocsis Károly: *Jugoszlávia – Egy felrobbant etnikai mozaik esete*. TLA: Budapest, 1992. 32.

37 Raduški, Nada: Savremena Srbija – nacionalna homogenizacija stanovništva. In: *Nacija i moderno društvo, Sociološki godišnjak RS* 3. Pale, 2008. 269–281.

38 Bielasiak, Jack: Substance and process in the development of party systems in East Central Europe. *Communist and Post-Communist Studies*, 1997. 30 (1). 33.

nem tükröződött,³⁹ kommunikációja egyszerre volt internacionalista és szélsőséges nacionalista. Erejét elsősorban karizmatikus vezetőjének, Slobodan Milošević köztársasági, majd szövetségi elnöknek köszönhetette,⁴⁰ aki a nemzet megmentője szerepének kisajátítójaként valóban az ország legnépszerűbb politikusává vált az átmenet időszakában.

Az SPS hegemoniájával szembenező ellenzék⁴¹ nagyfokú belső dinamizmus, folyamatos átrendeződés jellemezte,⁴² amely sokkal több energiát szentelt a belső harcoknak, mint a rezsimmal való megküzdésnek.⁴³ A pluralizálódás időszakában a Szerb Megújulási Mozgalom a kezdeti korszak legkiemelkedőbb jobboldali pártja, amely társadalmi-gazdasági reformokat sürgetett, királyságpárti és nacionalista szólamokra épített. A párt nagy tömegek mozgósítására volt képes, az évtized első felében a szervezésében valósultak meg a valódi⁴⁴ utcai megmozdulások. Az SPO-t főként a szélsőséges nacionalista kijelentései,⁴⁵ a kisebbségekre nézve hátrányos intézményi javaslatai, illetve félelemkeltő elképzelései⁴⁶ tették valószínűtlen partnerré az etnopolitikai szereplők szemében. A párt 1992 után fokozatosan mérsékeltebb pozíciót vett fel, majd az évtized második felében különböző formákban együttműködött a szocialista rezsimmel⁴⁷ és kilépett az ellenzéki vezető szerepéből.

A csetnik mozgalomból kinőtt, „Nagy Szerbia” megvalósítását céljának tekintő Szerb Radikális Párt (SRS) 1991 óta van jelen az országos politikában. Míg a gyökerei az SPO-val közősek, a párt az egyik legszélsőségebb képződmény, ami bejutott a belgrádi törvényhozáshoz, majd kormányzati szerepet is betöltött. A kibontakozó háborús időszakban a szélsőséges nacionalista retorikát jól fogadta a szerbiai választóközönség. A rezsím segítségével felépített szervezet⁴⁸ sikeresen kötötte le a jobboldali ellenzéki szavazatok jelentős részét. A párt tevékenyen részt vett a titkosszolgálatok által koordinált félkatonai, intézményen kívüli akciókban, felelősség terheli több vajdasági kisebbség, főként a horvátok ellen irányuló gyűlölet-bűncselekmények elkövetéséért.⁴⁹

39 Antonić, Slobodan: Stranački i društveni rascepi u Srbiji. *Sociologija*, 1998. 40 (3). 323–356.

40 Antonić, 2002. Slobodan Milošević 1987–1997 közötti uralkodása, i.m.

41 Ördögh Tibor: Szerbia pártrendszerének változása, 1990–2014. In: *Tudástérkép*. VMAT: Újvidék, 2014. 178–193.

42 Stojiljković, Zoran: *Sva lica opozicije* (1990–2015). Vukotić Media: Beograd, 2015. 293.

43 Goati, Vladimir: *Partijske borbe u Srbiji u postoktobarskom razdoblju*. FES-IDN: Beograd, 2006. 23.

44 Szemben a rezsím felülről irányított gyűléseivel és ellendemonstrációival.

45 Kovács Teréz: A szerbiai parlamenti választások eredményei. *Tér és Társadalom*, 1991. 3 (2–3). 95–103.

46 Pl. anyanyelvi oktatás finanszírozásának korlátozása az alapfokú képzésre, az országban maradás hűség- eskükhöz kötése. Lásd: „A kisebbségeknek több joguk van”. *Magyar Szó*, 1990. augusztus 26.; Anyanyelven önfinanszírozással. *Magyar Szó*, 1990. szeptember 23.

47 Goati, 2006. *Partijske borbe u Srbiji u postoktobarskom razdoblju*, i.m. 34.

48 Tomas, Robert: *Srbija pod Miloševićem, politika devedesetih*. Samizdat B92: Beograd, 2002. 432.

49 Kolarić, Jovana: *Dossier “Crimes against Croats in Vojvodina”*. Humanitarian Law Center: Belgrade. 2019. 72.

A Demokrata Párt (DS), a 2000-es rendszerváltás egyik fő ereje, 1990-ben még egy viszonylag kis taglétszámú, Belgrád-központú, értelmiségieket, volt politikai disszidenseket tömörítő liberális-centrista szervezet, amely az első többpárti választások időszakára, a politikai trendekhez való felzárkózás jegyében felkarolta a nemzeti kérdést is.⁵⁰ Az ellenzéki összefogások egyik tényezője az évtized második felében, a választási rendszerrel kapcsolatos tárgyalások egyik állandó szereplője, de hozzá kötődik az utcai megmozdulások jelentős része is. Mellette a pártból kivált centrista, vagy baloldali csoportok, illetve az ideológiailag rokon szervezetek tudták a legsikeresebben megszólítani a kisebbségi szavazókat. A kisebb, regionális szereplők közül a Jugoszláv Reformisták Szövetsége vajdasági szervezete (SRSJ/V), illetve az újvidéki központú Vajdasági Szociáldemokrata Liga (LSV) emelhetők ki, amelyek kimagasló kisebbségi támogatást értek el. Az összjugoszláv reformista szövetség az évtized közepére fokozatosan feloldódott a rokon pártok halmazában, elsősorban a Demokrata Pártban, de a Vajdasági Magyar Szövetségben is több tag folytatta a politizálást.

Az SPS rurális, kisvárosi terekben szerzett nagy támogatottságot, illetve a szocialista fejlesztéspolitika által favorizált elmaradott térségekben. A támogatottságában Belgrád és a macedón határ között egy észak-dél lejtő rajzolódik ki a Morava völgye mentén, emellett a Vajdaságban foltszerűen, a dél-szerbiaihoz mérhető támogatottsági tereket találhatunk a 20. századi dinári telepítések területén.⁵¹ Hasonló mintázatot mutat a Szerb Radikális Párt támogatottsága, de az a kezdeti időszakban a telepés területek és a kisebbségek által lakott terek kontaktzónáira korlátozódik. A kisebbségek a déli, délkeleti, illetve északi perifériákon jelentenek kihívást a fősodorbeli szereplőknek. A tradicionalista ellenzéki erők (SPO) bástyái a nyugat-szerbiai, viszonylag fejlett iparvárosokban alakulnak ki, a polgári politikai erők, élükön a Demokrata Párttal csak a nagyvárosokban, illetve később az etnikailag vegyesen lakott terekben szereznek jelentős támogatottságot. A regionális szereplők (LSV, Népi Parasztpárt) a vajdasági kisebbségek körében és a tartományi központban tudtak sikeresen bázist építeni. Megjegyzendő, hogy Újvidék néhány év leforgása alatt vált polgári központból radikális fészekké, melyben nagy szerepe volt a különböző telepés származású csoportoknak, illetve a hozzájuk kapcsolódó délszláv háborús menekülteknek.

50 Goati, 2006. Partijske borbe u Srbiji u postoktobarskom razdoblju, i.m. 41.

51 A 20. századi telepítések főbb gócaiban, Dél- és Nyugat-Bácskában, illetve az Észak- és Közép-Bánság területén viszonylag erős, hosszú ideje fennálló állampárti, illetve radikális pártkötődéssel rendelkező csoportokat azonosíthatunk. Lásd: Micić, Milan: Seoba i identitet – lički kolonisti u banatu 1920–1941. In: *Serb-Croat Political Relations in the 20. century – Identity Protection. August 22–27.* CHDR. 2014.

Pártok és kisebbségek

Míg az állam a kisebbségek önálló politikai részvételét elsősorban instabilitási forrásként kezeli, az érintett csoportok a szervezeteikben a kisebbségi jogokért való küzdelem egyik, ha nem a legfontosabb eszközét látják. A gyakorlat megmutatta, hogy kisebbségi jogokat a címzetek politikai képviselete hiányában a „befoglaló” államok nem hajtják végre. A politikai részvétel hiánya, az intézményekből való kiszorulás marginalizálódáshoz vezethet, így kizárólagos „többségi tulajdonná” válik az állam.⁵²

Általánosságban elmondható, hogy minden korai posztkommunista jugoszláv kormány korlátozta a kisebbségek jogait, ami szorosan összefüggött az államalkotó nemzetek elsődleges dezintegrációs féltrevel, azzal, hogy a nemzetek kisebbséggé válhatnak saját hazájukban.⁵³ Az államszocialista rendszer bukásával nemcsak a kisebbségek korábbi státusza szűnt meg, hanem azok a jugoszláv inklúziós mechanizmusok is, amelyek a viszonylag korlátozott, a pártvonalba illeszkedő jogaikat, illetve a politikai részvételt szavatolták.⁵⁴ Ezzel párhuzamosan a demokratizáció új helyzetet teremtett, a kisebbségek részvételére mind a formálódó főszektorbeli pártokban, mind a nemzeti kisebbségek képviseletére létrejövő érdekszervezetekben lehetőség nyílt. Az előbbi formátum a dél-kelet-európai tapasztalatok alapján nem lett sikeres, hiszen a kisebbségi érdekeket könnyen figyelmen kívül hagyták az országos szervezetek. A kisebbségben élő közösségek kizárólagos képviseletére létrejövő, azok támogatottságával fennmaradó szervezetek, etnikai pártok⁵⁵ ellenben számos helyen létrejöttek a posztjugoszláv térben. Közülük a tömbben élő csoportok sikeresen meg tudták magukat szervezni, mobilizálni, megjelentek a politikai színtér különböző szintjein.⁵⁶ A vajdasági magyarság formálódó érdekszervezetének, a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének kezdeményezői a közép-európai rendszerváltozások időszakát nagy lehetőségként élték meg, hiszen megteremtődött az állampárttól független vertikális szervezet megalakításának lehetősége.⁵⁷

52 Bieber, Florian: Introduction: Minority Participation and Political Parties. In: *Political Parties and Minority Participation*. Friedrich Ebert Stiftung; Skopje, 2008. 5–8.

53 Jović, Dejan: Fear of becoming minority as a motivator of conflict in the former Yugoslavia. *Balkanologie*, 2001. 5 (1–2). 1–14.

54 Léphaft Áron – Reményi Péter: A kisebbségi intézményrendszer és politikum földrajzi dimenziói a Vajdaságban. In: Léphaft Á. – Pap N. – Reményi P. (szerk.): *Átmeneti zónák és áramlási terek a Balkánon. Mediterrán és Balkán Fórum*, 2014. 2. különszám. 76–87.

55 Az etnikai pártok definíciós kérdéseiről lásd bővebben: Salat Levente – Székely I. Gergő: Az etnikai párt fogalma. In: Fedinec Cs. (szerk.): *Etnikai pártok Kelet-Közép-Európában, 1989–2014*. Gondolat: Budapest, 2018. 25–78.

56 Bieber, 2008. Introduction: Minority participation and political parties, i.m. 11.

57 Mák Ferenc: A szakadék szélén – Jugoszlávia öröksége. *Aracs*, 2010. 10 (3). 47–63.

Bieber a pártok kisebbségekhez fűződő kapcsolata alapján négyféle típust különböztet meg: 1. monoetnikus pártokat, 2. etnikus pártokat kisebbségi jelöltekkel, 3. kisebbségbarát polgári pártokat (*diversity-sensitive party*), 4. többnemzetiségű pártokat. A szerb politikai térben minden típusra találunk példát, de itt is érvényes Bieber megjegyzése, miszerint a többnemzetiségű párt inkább csak törekvésként értelmezhető, hiszen kevés formációnak sikerült hatékonyan képviselnie több csoport érdekeit, és ehelyett hasonló helyzetekben inkább a választási koalíciók a jellemzőek. A fenti osztályozás szerint a szerbiai fősodorbeli pártok közül monoetnikusnak tekinthetjük a Szerb Radikális Pártot, vagy a Szerb Megújódási Mozgalmat, de hasonlóképpen a kisebbségek védelmére létrejött legtöbb posztjugoszláv szervezetet, így a vajdasági magyarság szervezeteit is. Az etnikus párt kisebbségi jelöltekkel típusába sorolhatjuk a Szerbiai Szocialista Pártot, míg a Demokrata Pártra, a Jugoszláv Reformerek Szövetségére, vagy a Vajdasági Szociáldemokrata Ligára a kisebbségbarát besorolás illik a leginkább.⁵⁸

A választási rendszerek változása Szerbiában

A jugoszláv válság egyik mérföldköve, amikor 1990 januárjában a Jugoszláv Kommunista Szövetség XIV. Kongresszusán megszűnik a *Párt* monopóliuma. Ezt követően a nyugati tagköztársaságok gyors lépésekkel haladnak a többpártrendszer bevezetése felé. A szerbiai (és montenegrói) vezetés viszont elhúzza a többpártrendszer feltételeinek megteremtését, akik előtt intő példaként jelenhetett meg a rendszerváltó ellenzék határozott sikere Horvátországban és Szlovéniában. Goati szerint a szerbiai vezetés meggyőződése ebben az időszakban, hogy az 1989/1990-ben kibontakozó „*pluralisztikus sokk*” egy rövid, múltó epizód és a valódi történelmi alternatíva továbbra is a (demokratikus) szocializmus lehet.⁵⁹

Amikor már a pluralizálódás elkerülhetetlennek tűnt, Slobodan Milošević, a Szerbiai Szocialista Köztársaság elnökségének elnöke nem bízva a párt választásokon való biztos győzelmében, egy új alkotmánnyal félelőnői rendszert vezet be Szerbiában, amihez a

58 A Vajdasági Szociáldemokrata Ligánál, illetve a hasonló regionalista formációknál megjelenik a multietnicitás, ezek a vegyes tagságból és a kisebbségek számára fontos közös célok felvállalásából kiindulva a megengedőbb tipológiák (Horowitz, Daniel: *Ethnic Groups in Conflict*. University of California Press: Berkeley, 1985. 365–366.) szerint nevezhetők akár multietnikus pártoknak is. Részletesebben lásd: Salat – Székely, 2018. Az etnikai párt fogalma, i.m. 40–41.; illetve Tóth Norbert: A vajdasági „autonóm” pártrendszer. In: Fedinec Cs. (szerk.): *Etnikai pártok Kelet-Közép-Európában, 1989–2014*. Gondolat: Budapest, 2018. 315–319.

59 Goati, Vladimir: *Izbori u Srbiji i Crnoj Gori od 1990. do 2013. i u SRJ od 1992*. CeSID: Beograd, 2013. 28.

szuverenitás visszaállítása adta az apropót. Az új szabályok széles jogköröket biztosítottak a köztársasági elnöknek, így a belgrádi Skupština elveszítette jelentőségét.⁶⁰

Az 1990 nyara és decembere között eltelt időszakban a hatalmi gépezettel szemben felálló ellenzék igyekezete elégtelennek bizonyult a rendszer leváltásához. Az újonnan nevet és formát váltott kommunista utódpárt, a Szerbiai Szocialista Párt (SPS), illetve az egypártrendszerből átöröklött szervezeti infrastruktúrát, tájékoztatási monopóliumot teljes mértékben kézben tartó vezetés mindent megtett, hogy a rendszerváltoztatás során a leghatékonyabban át tudja menteni a hatalmát. Több szempontból sem tudott kialakulni az egyenlő verseny a szerb tagköztársaságban: a párt önmaga hozta létre a választásokhoz kapcsolódó jogszabályokat, maga húzta meg a területi egységek határait, egyedül jelölte ki a számára megfelelő választási adminisztrációt, és a pártfinanszírozás lehetőségét.⁶¹

Az 1990-es többpárti választások után nagyszámú módosítást hajtottak végre a választási rendszeren, melyet az ellenzék határozott követelései és a hatalom apró gesztusai jellemeztek. Az 1990-es kétfordulós, egyéni választókerületekben zajló megmérettetést 1992 végén felváltotta az arányos, 9 választókerületben, körzeti listákon való verseny. A szövetségi parlament első, 1992 májusában az ellenzék által bojkottált, ellentmondásos választása vegyes rendszert alkalmazott, a „csonka” szövetségi állam polgárai egyéni választókerületi jelöltekre és országos listákra is szavazhattak. 1992 decemberében minden szinten előrehozott választásokat tartottak és a két parlament majdnem azonos feltételek alapján állhatott össze. 1996-ban a szövetségi választókerületek száma egy módosítást követően 9-ről 29-re nőtt, ami kisebb változtatásokkal az 1997-es szerbiai köztársasági parlamenti választásokon is érvényben maradt. 2000-ben újból változott a szövetségi választási törvény, immár a felsőházi funkciókat ellátó Köztársaságok Tanácsa összetétele is közvetlen választásokon dőlt el.

60 AntoniĆ, 2002. Slobodan Milošević 1987–1997 közötti uralkodása, i.m. 87–89.

61 Goati, 2013. Izbori u Srbiji i Crnoj Gori od 1990., i.m. 32.

Választási év	Köztársasági parlament (250 képviselő)	Szövetségi parlament ⁶² (108/20 képviselő)	Vajdasági Autonóm Tartomány Képviselőháza (120 képviselő)
1990	Többségi, kétfordulós, részvételi küszöb: 50% az első körben, egyszerű többség a második körben, érvényességi küszöb nélkül		
1992-I		Vegyes rendszer (MMM): PT ⁶³ : Szerbiában 54 mandátum egyéni körzetekben egyszerű többséggel, 54 mandátum egy országos körzetben (5%-os küszöb) M=1/M=54	
1992-II	Arányos, 9 választási körzetben, küszöb: 5% a körzetben, zárt listák, M=22-46	Arányos, PT: 9 választási körzetben, 108 mandátum, küszöb: 5% a körzetben, zárt listák, M=10-20	Többségi, kétfordulós, részvételi küszöb: 50% az első körben, relatív többség
1993	Arányos, 9 választási körzet, küszöb: 5% a körzetben, zárt listák, M=22-46		
1996		Arányos, PT: 29 választási körzetben, 108 mandátum, 5% jogi, illetve természetes küszöb körzetenként, zárt listák, M=3-5	Többségi, kétfordulós, részvételi küszöb: 50% az első körben, a második körbe három jelölt jut tovább
1997	Arányos, 29 választási körzet, 5% jogi, illetve természetes küszöb körzetenként, zárt listák, M=6-14		
2000-I		Arányos, PT: 26 választási körzetben 108 mandátum, a KT: egy körzetben 20 mandátum, 5% jogi, illetve természetes küszöb körzetenként, zárt listák, M _{PT} =3-10, M _{KT} =20	Többségi, kétfordulós, részvételi küszöb: 50% az első körben, a második körbe három jelölt jut tovább
2000-II	Arányos, egységes választási körzet, országos 5%-os küszöb, zárt listák, a pártok döntenek a mandátumokról, M=250		

2. táblázat: Szerbiában érvényes választási rendszerek 1990–2001 között⁶⁴

M=körzeti magnitúdó, MPT= Polgárok Tanácsa, MKT=Köztársaságok Tanácsa. A vizsgált időszakban minden arányos rendszerben lezajlott parlamenti választás esetében a d'Hondt-formulát használták a mandátumok kiosztására

- 62 A táblázatban csak a Szerbiára vonatkozó adatok jelennek meg, Montenegró esetében a földrajzi és demográfiai sajátosságok miatt a kezdetektől egyszerűbb megoldásokat alkalmaztak, pl. egységes választókörzet.
- 63 PT = Polgárok Tanácsa (alsóház), illetve KT = Köztársaságok Tanácsa (felsőház) a jugoszláv szövetségi törvényhozásban, a KT tagságát a köztársasági parlamentek delegálták 2000 szeptemberéig.
- 64 Jovanović, Milan 2020: Lokalni izbori u Srbiji 1992-2016. godine. In: Jovanović M. (ed.): *Priručnik za sprovođenje lokalnih izbora*. SKG: Beograd, 2020. 21–39. nyomán.

A választási rendszer módosulásait az egyoldalúság, a valós egyeztetések hiánya jellemezte a hatalmi szereplők részéről, a gyors, utolsó pillanatokban történő változtatások, amelyek a pártok felkészülését rendkívül hátrányosan érintették. Sokszor – így a szövetségi állam újjáalakításakor, 1992 tavaszán is – napok alatt végezték el az átalakításokat, amelyekhez a méltányos körülmények között hetek, hónapok lettek volna szükségesek. Az 1990-es alkotmányos referendument egy héten belül „hajtották végre”, ahogy az 1992-ben, vagy 1996-ban megrajzolt körzethatárokat is rendkívül rövid idő alatt kellett volna reagálnia a viszonylag tagolt ellenzéknek.

A szocialista pártnak a szabályok kialakításánál először a stabil többség megszerzéséért, a hatalom átmentéséért, majd a kormányzótöbbség biztosítása érdekében voltak szükségessé a módosítások. A körzetek számával és területi szerkezetével kapcsolatos aggodalmak már az államszocialista időszak köztársasági és vajdasági tartományi testületeiben, bizottságaiban is megjelentek, de a kormányzatra ennek nem volt semmilyen hatása. A leghangosabb kritikák a kisebbségi szereplőktől érkeznek,⁶⁵ hiszen a mandátumok száma előre vetítette a meglévő közigazgatási-földrajzi egységek összevonását, feldarabolását, és látható volt, hogy ezáltal a kisebbségek jelentős része biztos képviselő nélkül maradhat. A körzetek határainak megvonása mindvégig a hatalmi apparátuson belül zajlott, nem írtak elő egyeztetési mechanizmusokat, felülvizsgálatokat, az ellenzék által kikényszerített kerekasztalok csak nagyon kevés eredményt hoztak.

A választási rendszer torzulását jól mutatja a kedvezményezett párt teljesítményének és a megszerzett mandátumainak viszonya,⁶⁶ ami az első választások esetében rendkívül magas eltérést mutat: a szocialista párt 46,1%-os eredménnyel a mandátumok 77,6%-át birtokolta, az ellenzék két fő szereplője ezzel szemben joggal lehetett elégedetlen, hiszen 23%-os támogatottsággal a parlamenti székek csupán 10%-ához jutott. Az arányos rendszer nem szüntette meg az aránytalanságokat, de mérsékelte a hatalmi szereplők túlerejét.

Az ellenzék számára a legnagyobb akadályt nem a körzetek előnytelen kialakítása, hanem az állami média teljes birtoklása, illetve a manipulációk széles gyakorlata jelentette. 1990-ben az állampárti apparátus a társadalmi élet legtöbb területére nagy befolyást gyakorolt, így a formálódó ellenzéki szervezeteknek esélyük sem volt megszerezni a szavazók bizalmát. Az intézményi centralizáció a hatalomnak országos médiamonopóliumot biztosított már a 80-as évek végén, amely egyoldalú kormánypropagandát sugárzott és folyamatosan támadta, démonizálta az ellenzéki vezetőket. Az első többpárti választásoktól kezdődően a viszonylag egyszerű pártregisztráció és a kampányszabályozás olyan feltételeket

65 Hátrányban a nemzeti kisebbségek. *Magyar Szó*, 1990. szeptember 26.

66 Johnston, Ron: Manipulating maps and winning elections: measuring the impact of malapportionment and gerrymandering. *Political Geography*, 2002. 21. 1–31, itt: 3.

teremtett, amelyben hatalmas „médiazaj” keletkezett, és a központilag biztosított sugárzási idők megteltek a legkülönbözőbb szereplőkkel.

A szavazás csak lassan alakult át a szocialista rendszerben megszokott, majdnem nyilvánosból titkosságot biztosító eseménnyé. Sűrűn előfordult, hogy családtagok vagy szomszédok helyett szavaztak, ami főként szerbiai rurális terekben és Koszovóban vált tömegessé. A koszovói választóköri körökben, amelyeket az ellenzék a hatalmi gépezet kiapadhatatlan mandátum-rezervoárjának tekintett, sokszor olyan helyeken is keletkeztek eredmények, amit meg se nyitottak a választás napján. Az egyik legfontosabb manipulációs terület a választói névjegyzék volt: 1990-ben a választókat, akik nem kerültek fel a választói névjegyzékbe, a választás napján pótlólagosan felvehették a listákra, így több helyszínen is leadhatták a voksukat. A szavazói névjegyzéken nagyszámban szerepeltek elhunyt személyek, kiskorúak, más lakcímen bejelentettek, többszörösen bejegyzettek, vagy indokolatlanul törölt egyének. Bevett módszer volt a szavazólapok nyomtatása is, ami ipari méreteket öltött. Az állami alkalmazottak sokszor napokkal előbb megkapták az előre bekarikázott szavazólapokat, melyek helyett a munkájuk megtartásáért cserébe az üres lapokat vissza kellett szolgáltatniuk a helyi vezetőknek.⁶⁷

Választási manipuláció és kisebbségek

A választási rendszerek kialakítása döntő a kisebbségek politikai érdekképviselése szempontjából. A választási rendszerek különböző elemei (a választási küszöb, a körzetek megvonása, a kiosztandó mandátumok száma, a regisztráció és a jelöltállítás nehézsége) kapuőrként funkcionálnak, csak a megfelelően nagy, vagy koncentrált csoportok válnak életképes, releváns etnopolitikai szereplőkké, a feltételeket teljesíteni képtelen csoportokat azonban esélytelenné teszik a működésre.⁶⁸ Az önálló politikai szereplésben meggátolt csoportok így stratégiái partnerek után néznek, és olyan megoldásokat keresnek, amelyekkel biztosítható a képviselőlet valamilyen formája.

Az, hogy a kisebbségek képviselése szempontjából melyik választási rendszer a legkedvezőbb, vagy leghatékonyabb, nehéz egyértelműen eldönteni. A Szerbiában 1990 és 2000 között érvényben lévő rendszerek (kétfordulós többségi, vegyes, arányos listás rendszer nagy körzetekkel, majd kis-közepes méretű körzetekkel) jól rámutatnak a különböző megoldások előnyeire és hátrányaira. Általában a kisebb pártok szereplése szempontjából szigorúbb

67 Todorović, 2002. Manipulacije izbornom geometrijom, i.m. 39–44.

68 Lublin, David: Electoral Systems, Ethnic Heterogeneity and Party System Fragmentation. *British Journal of Political Science*, 47. 2015. 373–389.

versenyfeltételeket jelentő különböző többségi és a megengedőbb, arányos rendszereket állítják szembe egymással. A többségi rendszerekkel kapcsolatos kritikák elsősorban a magas küszöböt és a politikai színtér polarizálódását emelik ki, ugyanakkor ezek a tömbben élő közösségek esetében, jelentős etnikai többség mellett kifejezett előnnyé is válhatnak.⁶⁹ A kétszereplőssé váló választási küzdelem valóban kielelezheti a közösségek közti feszültségeket, de ezzel együtt nagyban segítheti a választói mobilizációt is, ami elengedhetetlen az etnopolitika sikeréhez.

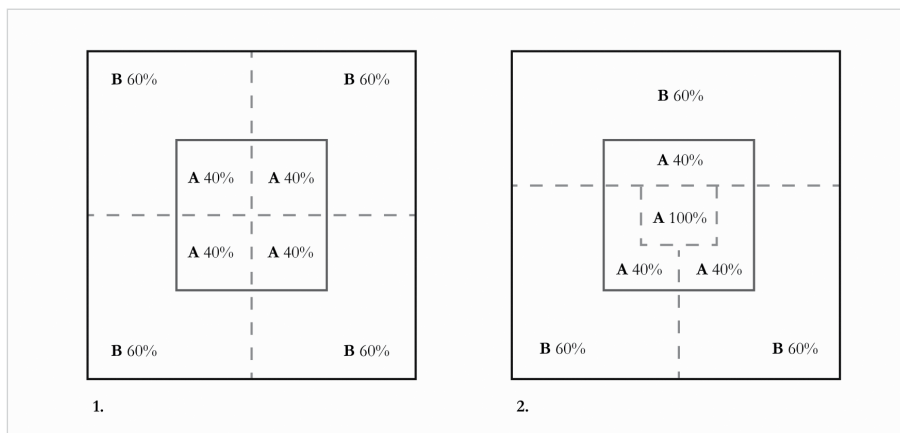
A szakirodalom jelentős része az arányos választási rendszereket tartja kedvezőbbnek, ez a megállapítás azonban csak bizonyos, nagyszámú és területileg jól megosztó csoportokra igaz, a közép- és dél-kelet-európai példák esetében viszont sokszor inkább hátrányos helyzetet teremthet.⁷⁰ Az arányos választási rendszerek csak abban az esetben teremtenek lehetőséget az önálló parlamenti képviselő megszerzésére, ha a választási szabályok néhány kritikus eleme kedvező: a körzetek a csoport földrajzi sajátosságait tiszteletben tartják és optimális számú mandátum kerül kiosztásra bennük.

A vizsgált rezsim sok esetben alkalmazta a választókerület-átrajzolás, a gerrymandering módszereit, mely alatt a körzethatárok olyan megvonását értjük, mely előnyökben részesíti a hatalomban lévő csoportot, az ellenfelekre nézve pedig hátrányos következményekkel jár.⁷¹ A bevett technikák alaptípusai a választók összevonása, csoportosítása (*packing*), illetve a többségi tér felosztása, feldarabolása (*cracking*). Az összevonás egy szervezet „bástyáinak” (*stronghold*) képződését segíti elő, emellett a szomszédos (kivont) területeken csökkenti a sikeres szereplés esélyét. A feldarabolás a szavazatok „felhígulásához” (*vote-dilution*), a küszöb el nem érése esetén elvesztéséhez vezet. Hosszú távon a csökkenő esélyek mindkét esetben egyre kevésbé teszik érdekeltté a területi ellenzékét a helyi megmértetésben.

69 Lublin, David: *Minority Rules: Electoral Systems, Decentralization, and Ethnoregional Party Success*. Oxford University Press: Oxford, 2014. 552.

70 Bieber, 2008. Introduction: Minority participation and political parties, i.m. 17.; Moser, Robert: Electoral Systems and the Representation of Ethnic Minorities: Evidence from Russia. *Comparative Politics*, 2008. 40 (3). 273–292, itt: 273.

71 O’Loughlin, John: The Identification and Evaluation of Racial Gerrymandering. *Annals of the Association of American Geographers*, 1982. 72 (2). 165–184.

1. ábra: Az etnikai gerrymandering alaptípusai egy polarizált helyzetben:⁷² 1. felhígítás a tömb felosztásával, 2. felhígítás és csoportosítás (A: kisebbségi szavazók, B: többségi szavazók)

A gerrymandering által érintett egységekre az egyesült államokbeli példák miatt széles körben úgy gondolnak, mint a furcsa, szalamandraszerű területi képződményekre,⁷³ ellenben a szerbiai példáknál kevésbé látványos formákat öltött a mérnökösködés. A gerrymandering azonosításánál segít a területi egységek kompaktságának⁷⁴ vizsgálata:⁷⁵ az 1990-ben meghozott választókerületi beosztásnál könnyű rámutatni az eltérésekre, hiszen nem kevés esetben hoztak létre területi diszkontinuumokat, melyekkel egyrészt a kisebbségi, másrészt az ellenzéki jelölteket hozták hátrányos helyzetbe. Az 1992-től bevezetett választókerületek alakja nem volt különös, ugyanakkor ellentmondott a történeti-gazdasági regionalizáció észszerűségének: a Vajdaságban, Dél-Szerbiában és Koszovóban megbontotta az etnikai tereket, Közép-Szerbiában és a fővárosban⁷⁶ pedig az ellenzéki tereket átszelő megoldásokat alkalmazott.

A választási rendszerrel való visszaélés másik módja a területi aránytalanság (*malapportionment*), amikor az egységnyi mandátumot eredményező választási egység aránytalanul magas vagy alacsony népességszámmal rendelkezik. Egyéni választókerületek

72 Morrill, Richard L.: *Political Redistricting and Geographic Theory*. Association of American Geographers: Washington, DC, 1981. 80.

73 Silva, Ruth C.: Reapportionment and Redistricting. *Scientific American*, 1965. 213 (5). 20–27.

74 A lehetséges mérési módszertanról, illetve a magyarországi példákról lásd: Kovaltsik Tamás – Vida György – Dudás Gábor: Az országgyűlési választókerületek kompaktságának elemzése Magyarországon. *Területi Statisztika*, 2019. 59 (2). 188–218.

75 Taylor, Peter J.: Some implications of the spatial organization of elections. *Transactions of the Institute of British Geographers* 1973. No 60. Nov. 121–136.

76 Goati, Vladimir: Izborni sistem Srbije. In: Vujadinović, D. – Veljak, L. – Goati, V. – Pavičević, V. (eds.): *Između autoritarizma i demokratije: Srbija, Crna Gora i Hrvatska, Knjiga I* – Institucionalni okvir, CEDET Beograd, CE-DEM Podgorica, CTCSSR Zagreb, 2002. 161–186.

esetén a földrajzi sajátosságok (pl. szigetek, speciális státuszú területek) indokolhatják a nagyobb eltéréseket,⁷⁷ de Szerbiában ez az eset nem állt fenn. Az első többpárti választáson jelentős különbségek fedezhetők fel, a 25 ezres népességszámból kiinduló előkészítők jellemzően 17 és 33 ezer fő közötti egyéni választókerületeket hoztak létre. Az egyik legsúlyosabb példa a területi aránytalanságra és a csoportosításra egyszerre a Zenta és Ada összevonásából keletkezett, 44 ezer fős, abszolút magyar többségű egyéni választókerület. (2. ábra). A súlyosabb visszaélések főként Koszovóban történtek, ahol a névlegesen megfelelő népességszám meglehetett, de az „enyhe” többségi rendszernek köszönhetően⁷⁸ a második körben részvételi érvényességi küszöb nélkül, a szavazásra jogosultak csupán néhány százaléka is képviselőt választhatott, sokszor ellenjelölt nélkül.⁷⁹

Az etnikai pártok mozgósítási hatékonyságát nagyban befolyásolja a földrajzi helyzet: a csoport által többen lakott területeken – főként, ha a szervezet bázisa is itt található – kiugróan jó választási eredményeket találhatunk, a szórvány területén azonban ezek az értékek fokozatosan csökkennek a demográfiai összetétel függvényében.⁸⁰ A jelenség a délvidéki magyarság esetében is megfigyelhető: míg a tömb középpontjában lévő településeken a magyar szavazók akár 80–90%-a is a közösség szervezeteire szavazott, a szórványban, a központi területektől távol, alacsony helyi arány mellett ez rendkívül alacsony szintre, csupán néhány százalékra csökkent. A fentiek miatt az etnopolitikai mobilizáció hatékonysága miatt kifejezetten nagy jelentősége van a körzetek földrajzi szerkezetének, vagyis a szórványterületek arányának az érintett területi egységeken belül.

A választási rendszer egyik kritikus intézményi változója a körzeti magnitúdó,⁸¹ vagyis a választási körzetben kiosztásra kerülő képviselői mandátumok száma. Az alacsony magnitúdó hátrányos a kisebb pártokra nézve, mivel magasra helyezi az intézményi bejutási küszöböt, így szélsőséges esetben a többségi választási rendszerhez hasonló hatást érhet el. A nagy magnitúdó ugyan növeli az eredmény arányosságát, de kisebbségi szempontból a rendszer hátrányait is kiemeli: a szavazók számának megnövelésével eltávolíthatja az etnikai pártot a bejutási küszöb elérésétől, vagy – a kiosztási formula aránytalanságától

77 Samuels, David – Snyder, Richard: The Value of a Vote: Malapportionment in Comparative Perspective. *British Journal of Political Science*, 2001. 31 (4). 651–671.

78 Pajvančić, Marijana: Izborna zakonodavstvo i raspored poslaničkih mandata. In: Goati V. (ed): *Jugoslavija na prekretnici, od monizma do građanskog rata*. Jugoslovenski institut za novinarstvo: Beograd, 1991. 77–90.

79 A helyzetet a koszovói albánok bojkottja segítette elő.

80 A földrajzi jelenség háttéréről bővebben lásd: Fieldhouse, Edward – Cutts, David: Diversity, density and turnout: the effect of neighbourhood ethno-religious composition on voter turnout in Britain. *Politics, Languages & International Studies*, 2008. 27 (5). 530–548.; Johnston, Ron – Pattie, Charles: Place and Vote. In: Cox, K. – Low, M. – Robinson, J. (eds.): *The SAGE Handbook of Political Geography*. SAGE Publications, 2008. 357–374.

81 Ordeshook, Peter C. – Shvetsova Olga V.: Ethnic Homogeneity, District Magnitude, and the Number of Parties. *American Journal of Political Science*, 1994. 38 (1). 100–123.

függően – kevesebb mandátumot érhet az elért eredmény. A közepes méretű körzetekben a mandátumkiosztási mechanizmus miatt a küszöb átlépése is csak részsikernek minősül, mivel a kiosztás a nagy pártoknak kedvez, a kisebb szereplők eredményeit rontja. A fentiek alapján, ismerve egy párt támogatóinak földrajzi elhelyezkedését, a választási rendszeren keresztül nagy arányban csökkenthető a szervezet eredménye.⁸²

Azokban a körzetekben, melyekben sikertelen a szereplés, hosszú távon számolni lehet a kifáradás jelenségével, hiszen a mandátumot nem eredményező szavazatok más opciók felé terelhetik a választókat, de a más pártokkal kötendő együttműködési kényszer is hasonló kimenetelt jelenthet. A határvonalak meghúzása befolyásolhatja a szervezeten belüli erőviszonyokat is, hiszen a szervezet személyi prioritásai ritkán esnek egybe a körzetek határaival.⁸³

A választókerületek határai nagyon gyakran osztották ketté, vagy szervezték át a kisebbségi tömböket. Vajdaság etnikai térszerkezete miatt az első többpárti választásokon kevés vegyes területen volt közös kisebbségi mandátumszerzési lehetőség. A köztársasági képviselők számából (250) következett az átlagos egyéni választókerület mérete (~25 ezer), ami szükségszerűvé tette a községek összevonását, vagy egyes települések átszervezését a kialakított egységekbe. Az összevonások a legtöbbször közigazgatási kötöttségekből adódtak, de azokban a terekben, ahol az ellenzékett kellett legyőznie az SPS-nek, ott egészen összetett korrekciókat hajtott végre. Ez mutat rá arra, hogy amennyiben meglett volna a szándék a kisebbségek számára méltányosabb rendszer kialakítására, az könnyen kivitelezhető lett volna.

Az arányos rendszerben sok esetben a kisebbségekre nézve hátrányos államigazgatási reformra hasonlító megoldások születtek. A 1992-től érvényben lévő körzetekben a Tisza menti tömb községei a bánsági, Nagybecskerek-központú választási egységhez kerültek. Emiatt csak nagy mozgósítással lehetett képviselőt juttatni az Újvidék-központú egységben (3. ábra). Hasonló körzetkijelölésekre került sor a dél-szerbiai közösségek esetében is.

A kisebbségi szervezetek kitettebbek voltak az állami manipulációs technikáknak: a magyar közösség esetében jelent meg a titkosszolgálat által létrehozott Magyarok Hazájukért, Szerbiáért és Jugoszláviáért nevű szervezet, amelynek a legfontosabb tevékenysége a magyar szervezet munkájának megnehezítése volt, a zavarkeltés a kisebbségi médiában és a szavazótáborban. A választási kampányban a szocialista párt helyi szereplői szabadon fenyegethették az egybegyűlteket a magyar választási fórumon,⁸⁴ majd ezt a szerepet idővel átvették a radikális párt helyi szervezetei. A rezsim pártjai sok esetben éltek a kisebbségi (ellen)jelöltek

82 Lublin, 2014. *Minority Rules*, i.m. 21.

83 1990-ben Ágoston András, a VMDK elnöke a Magyarokanizsai egyéni választókerületben, az egyik legbiztosabb egységben szerzett mandátumot.

84 Komoly fenyegetés. *Magyar Szó*, 1992. december 2.

indításának eszközével a párt színeiben, vagy civil formában harmadikként, ismert helyi káderekkel. Nem csak az SPS, de a radikális párt is indított magyar jelölteket, több esetben a rezsim kisebbségi-intézményi végrehajtóit.⁸⁵

A szerbiai kisebbségi szavazatok nem csak a rezsim számára voltak fontosak. Az ellenzék rájuk potenciális szavazóként tekintett, akik a szervezeteik hiányában őket támogatnák, ennek fényében a hatalom ezért akár hasznosnak is tekinthette az etnopolitikai szereplők sikereit, hiszen azok ellenzéki szavazatokat kötöttek le. Feltételezhetjük, hogy ezeket a szempontokat figyelembe véve alakította ki a szocialista vezetés az egyéni választókerületeket. A hatalom áttételesen a saját céljára használhatta fel az etnikai tömböket, így például összevont biztos többségű egységeket, hogy kisebbségi bástyákat képezzen, ezáltal az esélytelenség miatt demotiválta az ellenzéki szereplőket.

Az ellenzék és a releváns etnopolitikai szereplők másfajta problémákkal szembesültek. A kisebbségi szervezetek finanszírozási, szervezetépítési erőforrásai minimálisak voltak, a többségüknek a média-hozzáférése is korlátozott volt. Emellett a közösségek érdekei helyett a szervezeteik államhoz fűződő lojalitása és a szeparatista vádak domináltak a róluk szóló többségi diskurzusban. Az ellenzékhez képest a legfőbb ellentétet az egyetlen, országos választóközretertre való áttérés kérdése képezte, ami az 5%-os bejutási küszöb miatt biztosan ellehetetlenítette volna a politikai életben részt vevő közösségek parlamentbe jutását. Az ellenzék vezetői a hatalom által életre hívott állellenzéki versenytársakat kizárni képes, kellően magas országos küszöbben és a teljesen arányos rendszerben voltak érdekeltek, mivel a fővároson, és a nagyvárosok belső közreterein kívül alig volt olyan tér, ahol helyi többséget tudtak volna elérni.

Etnopolitika és együttműködési kényszer

A magyar, bosnyák, horvát és albán etnikai alapú érdekvédelmi szervezetek a tagköztársaságokban, illetve a térség más államaiban tapasztalt trendeknek megfelelően jól szerepeltek az első többpárti köztársasági parlamenti választásokon. A kellően nagy és a választási szabályok által relevánssá váló közösségek (magyar, bosnyák, albán, horvát) szervezetei időben létrejöttek ahhoz, hogy jelölteket állítsanak és megkezdjék a kampányt, illetve elérjék a mozgósítás szükséges szintjét. A viszonylag magas helyi aránnyal rendelkező közösségekben a szlovák, román és bolgár etnopolitikai aktorok vagy megpróbálkoztak az önálló indulással, vagy fősodorbeli pártok listáin szerepeltek. Az 1990-es választásokon sem az

85 Ilyenek többek között: Fekete Elvira, az újvidéki televízió magyar adásának főszerkesztője, vagy Maróti Miklós egykori Fórum-igazgató.

önálló indulás, sem az ellenzéki pártok támogatásával történő indulás nem eredményezett mandátumot a legtöbb kisebbségi jelöltnek. A sikertelenség okai főként a választási rendszerben, a rezsim által megrendelt választási mérnöki munkán múltak, nem a kisebbségi választók döntöttek arról, hogy jónak tartják-e az önálló szereplést.

A vajdasági példák közül fontos megemlíteni a szlovák esetet. Az akkor újjáalakuló Matica Slovenská részvétele a politikai életben a választási törvény megalkotásának időszakában, 1990 nyarán nem eldöntött. A szlovákság képviseletével foglalkozó szervezet a többi vajdasági kisebbségi csoporthoz hasonlóan elégedetlen volt az országban végbemenő változásokkal, de az intő anyaországi tapasztalatokra⁸⁶ hivatkozva vonakodva állt a politikai tevékenységhez.⁸⁷ Az őszi időszakban a hatalom részéről érkező kisebbségellenes lépések az összefogás valamilyen formája felé terelték a közepes létszámú közösségek képviselőit, így magyar, szlovák, ruszin, és a román szervezetek többször is egyeztettek. A kezdetektől észlelhető volt, hogy a különböző méretű csoportokat képviselő szervezeteknek más-más céljaik voltak: míg a kisebb létszámú csoportok számára a nyelvhasználat és a kulturális intézményeik fenntartása, működtetése volt az elsődleges szempont, a nagyobbak lényegesen komolyabb célkitűzéseket fogalmaztak meg, legitim parlamenti képviseletet, személyi, vagy kulturális autonómiát, és a kapcsolódó intézményrendszer irányítását szerették volna elérni.

A választási törvény, illetve a választókerületek határainak nyilvánosságra kerülésétől a közösségek képviselői között az egyeztetések leegyszerűsödtek. A szereplők számára egyértelművé vált, hogy majd csak parlamenti képviselet esetén lehet értelme az együttműködésnek.⁸⁸ Az együttműködés kérdése sürgetőbbé vált a választási előkészületek időszakában felépülő reformerők szövetsége regionális szervezetének színrelépésével, melynek széles körű kisebbségi támogatással sikerül csaknem az egész tartományban jelölteket állítania.⁸⁹ A szövetségi kormányfő, Ante Marković politikai projektjének tartományi szervezetét az UJDI és a Vajdasági Szociáldemokrata Liga, illetve a szlovák, ruszin és horvát csoportok támogatták, de listáján nagy számban voltak magyar jelöltek is. A többségi médiumok megpróbálják a reformistákat etnikai pártként feltüntetni,⁹⁰ így csökkentve a választási esélyeiket, máshol ellenben „leszerepelt” autonomistákként hivatkoztak rájuk.⁹¹ A szervezetben, illetve a támogatók között kétségtávol sok olyan személy akadt, akinek jó tapasztalatai

86 Duray Miklós, egykori prágai parlamenti képviselő a csehszlovákiai németek anyaországgal kapcsolatos, rendszerváltáskori negatív tapasztalataival azonosította a szlovákok dilemmáját, amely a kulturális élet támogatásáért cserébe a politikai színtértől való távolmaradást követelte meg.

87 Megújulás. *Napló*, 1990. augusztus 22.

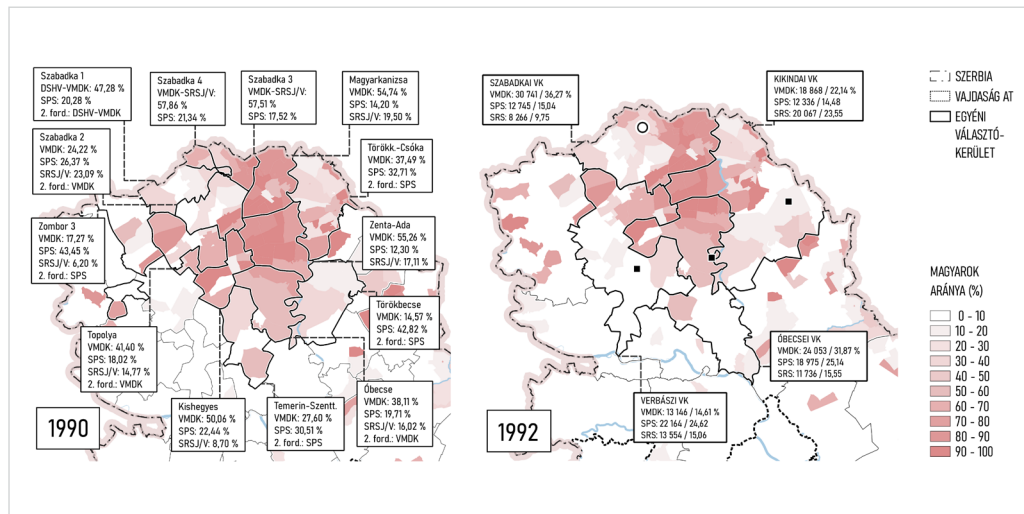
88 Hátrányban a kisebbségek. *Magyar Szó*, 1990. szeptember 26.

89 Szövetségesekkel a választásokon. *Magyar Szó*, 1990. november 23.

90 Tomas, 2002. Srbija pod Miloševićem, i.m.

91 Békében és vérontás nélkül. *Magyar Szó*, 1990. október 28.

voltak a titói korszakban működő intézményekkel, részese volt a vajdasági, községi adminisztrációnak, vagy akár érintették az 1988-as tartományi események. A népes kisebbségi támogatás is a kései jugoszláv korszak viszonylagos jólétéből táplálkozott, szemben azokkal a látványos kirekesztő, kisebbségellenes folyamatokkal, amelyek Slobodan Milošević színrelépésével indultak el.

2. ábra: A VMDK és a főbb konkurenszek eredményei a magyarság tömbjéhez tartozó egyéni választókerületekben 1990 decemberében és 1992 májusában a magyar népesség aránya tükrében (1991)
(1990: rekonstrukció a vonatkozó választási egységekről szóló törvény⁹² szerint, a választási adatok forrása: RIK/RZS, illetve a Magyar Szó és a Dnevnik napilapok 1990. decemberi számaiban megjelent előzetes adatok, 1992: RIK/RZS kiadványok, saját szerkesztés)

A Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége egyes körzetekben, ahol ön maga nem tudott volna kellő támogatást szerezni a mandátum megszerzéséhez, hajlandó volt együttműködni a reformisták vezette szövetséggel. A VMDK választási stratégiája a következő volt: a magyarság aránya alapján három (40% felett, 20–40% között, és 20% alatt) osztályba sorolta a választókerületeket, melyekben helyzettől függően más-más célokat tűztek ki.⁹³ Ennek alapján a magyar szervezet nyolc biztos képviselővel számolt, és további választókerületekben bizakodhatott a második körös támogatás esetében. Különleges hely volt ilyen szempontból Szabadka, ahol végül négy körzetből háromban a reformerőkkel közösen állítottak jelöltet (a jelöltek többségükben mindkét szervezetben tagok voltak), de egyben mégis egymás ellen indulnak.

⁹² Zakon o Izbornim jedinicama za izbor narodnih poslanika, *Službeni glasnik* RS 01/90. 1990. 09. 28.

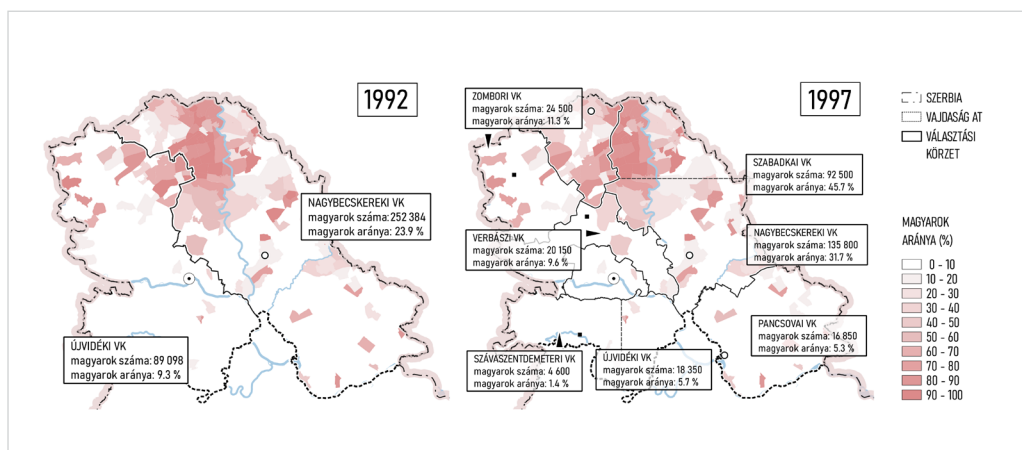
⁹³ VMDK *Hirmondó*, 1990/04.

Miután a VMDK sikeresen mozgósított 100 ezer főt az alkotmányos referendumon,⁹⁴ okkal bízhatott az egyéni győzelmekben is, a reformista ellenzéki összefogásnak azonban nem volt főpróbája. Bár a szövetségi államban a reformisták vezetője volt az egyik legnépszerűbb politikus – aki egyúttal a köztársasági média folyamatos támadása alatt állt –, a helyi szervezetre vonatkozóan nem voltak olyan támogatottsági adatok, amelyek indokolták volna a magyar érdekszervezet ráutaltságát. A balközép párt technokrata karakteréből, összetett társadalmi háttéréből adódóan a nemzeti kérdés köré szerveződő központi diskurzusban a jugoszláv narratívát képviselte, ezáltal csak nagyon korlátozottan számíthatott a többségi szavazatokra.

A kizárólag, illetve részben magyar etnikai szavazatokra építő szervezetek között az első három évben kommunikációs háború zajlott a közös fellépés elmaradása miatt. A reformisták (a szocialista párthoz hasonlóan) azzal vádolták a VMDK-t, hogy etnikai gettóba zárná a magyarságot a nemzeti kizárólagosságra építő politikájával, illetve „lepaktálna” a hatalmi párttal, amit a magyar szervezet élesen elutasított. A VMDK a legtöbb szakpolitikai kérdésben, így a gazdaságpolitika terén is elfogadta a reformpárt javaslatait, támogatta a közös köztársasági elnökjelölteket, de szempontjai sok ponton eltértek: a szervezet vezetésének kikötése az volt, hogy az együttműködő partner fogadja el a kisebbségvédelmi programját, ennek hiányában nem látta biztosítottak a magyarság érdekeit a más színekben politizáló képviselők esetében. Míg a magyar szervezet is érdekelt volt a demokratizálási folyamat véghezvitelében, etnopolitikai szereplőként nem a rezsim leváltása és a jugoszláv kérdés megoldása lett az elsődleges célja, továbbá nem Vajdaság autonómiájának visszaállításától várta a kisebbségvédelmi garanciákat. A vezetés álláspontja szerint nem szerencsés, ha az államiság és nemzeti szuverenitás körüli vitákat a nemzeti kisebbségek támogatásával döntenek el, ez mindig a többség ügye. A választásokon való szereplést a vezetés autonómia-referendumot helyettesítő eseményként kezelte, hiszen így a választók eldönthették, hogy a szervezet személyi elven alapuló önkormányzati modelljét támogatják, vagy inkább a korábbi, integratív modellhez hasonló megoldásokat tartják rokonszenvesebbnak.⁹⁵

94 Mirnics Károly: A vajdasági magyarok politikai önszerveződése és a magyar politikai pártok egymás közti harca a VMDK megalakulásától 1996-ig. *Magyar Kisebbség*, 1997. 3 (3–4).

95 Csorba Béla: Ki fog elszigetelődni? *VMDK Hírmondó*, 1990/05.

3. ábra: Köztársasági parlamenti választókerzetek (VK) a Vajdaság területén 1992 decemberében és 1997 szeptemberében⁹⁶ a magyar népesség száma és aránya tükrében (1991, illetve 1997. évi becslés) (az adatok forrása: RIK/RZS, saját szerkesztés)

Fontos körülmény, hogy a VMDK vezetői közül többen nem a tömb perspektívájából tekintettek az eseményekre, hanem egy szórványszigeten, a regionális központhoz közel tömörültek. Temerin, a szervezet egyik legfontosabb bástyája a szerb homogenizációs törekvés egyik kiemelt térszíne,⁹⁷ azon kevés községek egyikének központja, ahol dinári telepítésekkel viszonylag rövid idő alatt fordultak meg az etnikai arányok a huszadik század végén.⁹⁸ Az alacsony urbanizációs szint, a népességcserék, illetve az etnikai konfliktusoktól terhes közös múlt behatárolták az együttműködés lehetőségét a szűkebb környezet politikai szereplőivel. Mivel az 1990-es többpárti választáson etnikailag polarizált Temerin és a szerb többségű Szenttamás községekből hoztak létre egyéni választókerületet, a szervezet arra kényszerült, hogy a Szerb Megújodási Mozgalommal keresse az együttműködés lehetőségeit. A felek a kölcsönös támogatásról biztosították egymást, amennyiben jelöltjük a második körbe jutva a szocialista jelölt ellenfele lenne. Az informális megegyezést a szerb párt helyi vezetője azonban nem tudta teljesíteni, arra hivatkozva, hogy egy magyar jelöltet mégsem támogathat,⁹⁹ így a legnagyobb ellenzéki párt szimpatizánsai inkább a közismer-ten ellentmondásos szocialista jelöltet juttatták mandátumhoz. A második körben máshol sem volt sikeres az átszavazás a VMDK jelöltjeire, sem a bácskai, sem a bánsági választókerületekben. Másak voltak az együttműködés feltételei Szabadkán. Ebben az urbanizált

⁹⁶ A pontosabb eredményeket lásd az 1. illetve a 2. melléklet ábráin

⁹⁷ Léphaft Áron – Németh Ádám – Reményi Péter: Ethnic diversity and polarization in Vojvodina. *Hungarian Geographical Bulletin*, 2014. 63 (2). 135–157.

⁹⁸ A temerini helyzetről lásd bővebben: Tátrai Patrik – Nagy Imre: A migráció hatása Temerin népességnövekedésére és etnikai szerkezetének átalakulására. *Tér és Társadalom*, 2013. 27 (2). 134–146.

⁹⁹ Csorba Béla, a VMDK egykori elnökségi tagja szóbeli közlése.

társadalmi közegben hagyományai vannak az együttélésnek,¹⁰⁰ de az újonnan kisebbségbe kerülő horvátság is érdekelt volt az együttműködésben.

Az ideológiai ellentét mellett¹⁰¹ nagy eltérés volt a finanszírozási források terén is, hiszen a szövetségi establishmenthez kötődő szervezet sokkal több pénzforrást tudott mozgósítani a kampányhoz, ami nagyban befolyásolta a helyi döntéseket.¹⁰² Az intézményi beágyazottság is jelentősen eltért, így a kisebbségi médiában¹⁰³ és a kulturális szférában nagyarányú támogatottságot szereztek a reformerők, akiknek sokszor túl radikálisak voltak a VMDK javaslatai. A média szempontjából különleges helyzetben volt a délvidéki magyarság, hiszen volt egy tartományi alapítású, a *párt* apparátusa által irányított napilapja, amelyben megjelentek a reformpárti és a VMDK-s álláspontok is. A *Magyar Szó* a vajdasági reformisták egyik legfontosabb kommunikációs felülete lett, hiszen az állami lapok rendszerében nem volt megjelenési tere, emellett – bár kisebb hatékonysággal – a lap a VMDK céljait is segítette.

A VMDK és a reformerők, főként az 1992-es decemberi szövetségi választásokon hasonló arányban tudtak mozgósítani egyes területeken. A szórványban több olyan bánsági magyar többségű település is volt, ahol – főként a Várady Tibor¹⁰⁴ vezette kampány eredményeként – a reformpárt és szövetségesei több szavazatot szereztek, mint a magyar szervezet. A reformista szavazatok ugyanakkor a sikertelen választások után, a politikai paletta átalakulásával párhuzamosan, a szociáldemokraták és a Demokrata Párt szövetségi rendszerében osztdóttak szét. Ennek következményeként a polgári értékeket hirdető, centrista vagy baloldali pártok már egyre nagyobb mértékben tudták megszerezni a magyarok szavazatait.

A kezdetben egységes magyar szervezetben lévő feszültségek 1994-re szakadáshoz vezettek. A VMDK feloszlásában szerepet játszott a politikai együttműködések elutasítása, illetve a pártvezetés „megalkuvás-mentesnek” nevezett álláspontjainak merevsége. Ezeket az ellenzők, főként a magyar többségű önkormányzatokat irányító politikusok, kontraproduktívnak tekintették, és pragmatikusabb megoldásokat kerestek, de közös szereplésre egészen a rendszerváltó fordulatig nem került sor. Az eredeti szervezet felbomlása és az álláspontok „puhítása” egy fontos tapasztalattal szolgált: az etnopolitikai szereplők

100 A szabadkai helyzetről vall Kasza József, volt VMSZ-elnök: Losoncz Márk – Tóth Szilárd: Ha lenne még egy életem, egyáltalán nem foglalkoznék politikával. Beszélgetés Kasza Józseffel. *Regio*, 2006. 24 (1). 190–225.

101 A magyar érdekszervezet ugyanis a reformszövetség jelentős részét adó „autonomista” politikai gyakorlat ellenében jött létre.

102 A magyarság érdekvédelmében nincs megalkuvás. *Magyar Szó*, 1991. január 11.

103 Kovács Teréz: A szerbiai parlamenti választások eredményei. *Tér és Társadalom*, 1991. 3 (2–3). 95–103.

104 Jogász, egyetemi tanár, 1990-től köztársasági parlamenti képviselő az UJDI színeiben, majd szövetségi igazságügyi miniszter 1992-ben a Panić-kormányban. 1992 decemberében listavezető a reformpárti-demokrata koalíció szövetségi parlamenti listáján a nagybecskereki körzetben.

nem tudták átcsábítani a fősodorbelti pártokra szavazó választókat, de fordított irányban lehetséges volt az átrendeződés.

1996-ra összetetté vált a magyar politikai színtér. A szövetségi, tartományi, illetve önkormányzati választásokon eldőlt, hogy az északi központtal megalakult Vajdasági Magyar Szövetség lesz a domináns politikai erő. A VMSZ kimagasló sikereket ért el a magyar többségű önkormányzatokban és szövetségi parlamenti mandátumokat szerzett. Ezzel szemben a VMDK, feleannyi szavazattal, elvesztette az országos jelentőségét és a szórványterületekre, a lokális szintre szorult vissza. 1997-ben újabb szakadás következett be a VMDK-ban, így a Vajdasági Magyar Demokrata Párttal együtt már három nagyobb és két további kisebb szereplő versenyzett a magyar voksokért a köztársasági parlamenti választásokon, amely tovább erősítette a VMSZ dominanciáját. Ugyan a korszakban állandósult a kommunikációs háború a „történelmi” VMDK utódszervezetei között, mindkét országos választást megelőzően történtek közeledések a magyar szereplők között. 1996-ban budapesti segédlettel, majd 1997-ben már helyben is körvonalazódott az összefogás a VMDK és VMSZ között, de egyik esetben sem sikerült megállapodni. Ezzel egyidejűleg a regionális, illetve országos szereplőkkel is zajlottak kísérletek a közös szereplésre, kölcsönös támogatásra, amelyek közül a VMSZ és a Szociáldemokrata Liga körül szerveződő Vajdasági Koalíció közti együttműködés emelhető ki 1997-ben, illetve ugyancsak a VMSZ csatlakozása a Szerbiai Demokratikus Ellenzékhez (DOS) 2000-ben.

A pártszakadások időszakának fontos következménye a támogatottság területi polarizálódása: a VMSZ egyre inkább a tömb, a VMDK és VMDP pedig a szórványterületek pártjává vált. A körzetek kialakítása ráerősített a területi tendenciákra, a kisebb támogatottságú szervezeteket rosszul mozgósítható, alacsony etnikai arányú egységekbe zárta, ezzel közvetett módon a tömb domináns szereplőjét, a VMSZ-t segítve az északi „bástyája” kiépítésében.

A 2000 szeptemberében megrendezett szövetségi választásokon a magyar szavazók közös ellenzéki listára szavaztak országosan (a felsőházba), és a korábbi területi trendnek megfelelően magyar szervezetekre (VMSZ és VMDP) az alsóházi körzetekben. 2000 végén azonban a demokratikus fordulat lehetőséget adott a korábbi ellenzéki szempontoknak megfelelő egykörzetes arányos rendszer bevezetésére, ami az etnopolitikai szereplőket a fősodorbelti pártokkal való közös szereplésre utalta. A radikális változtatás egy többéves időszakra, a természetes küszöb 2004-es bevezetéséig, megszüntette az önálló országos mandátumszerzés lehetőségét. 2007-ben az új feltételek mellett a VMDK és a VMDP közösen, de kevés sikerrel szerepelt a köztársasági parlamenti választásokon, a VMSZ pedig újból helyekhez jutott a belgrádi törvényhozásban. 2008-ban megvalósult az együttműködés, és közös magyar listán szerepeltek a szervezetek, ezt követően azonban a VMSZ maradt az egyetlen párt, amely sikerrel szerepelt a szerbiai parlamenti választásokon.

Választási eredmények

Az 1990 és 2000 közötti időszakban jelentősen visszaesett a magyar pártokra leadott szavazatok száma, ami mögött főként a választási részvétel általános csökkenése, a negatív demográfiai trend és az érdekvédelmi szervezetben végbemenő változások húzódtak meg. Míg 1992-ben közel 141 000-en szavaztak magyar szervezetre, ez a szám 2000 szeptemberére 83 ezerre csökkent. A választási részvétel az egész évtizedben az országos és a tartományi átlag alatt maradt és folyamatosan csökkent a magyar többségű településeken.¹⁰⁵

	1990	1992			1993	1996	1997	2000
Szint	közt.	PT	közt.	PT	közt.	PT	közt.	PT
VMDK	132 726	95 483	140 825	106 036	112 456	46 809	16 812	-
VMSZ	-	-	-	-	-	81 311	50 960	47 768
VMDP	-	-	-	-	-	-	16 986	35 585
Egyéb szervezet ¹⁰⁶	-	-	-	-	-	-	4 883	-
Összesen	132 726	95 483	140 825	106 036	112 456	128 120	89 641	83 353
Mandátum	9 ¹⁰⁷	2 ¹⁰⁸	9	3 ¹⁰⁹	5	3	4	1

3. táblázat: A magyar szervezetekre leadott szavazatok és mandátumok száma a köztársasági és szövetségi választásokon

(PT=Polgárok Tanácsa) (Forrás: RZS/RIK)

105 Ez alól kivételt jelentettek 1996-ban azok a települések, ahol éles verseny alakult ki a VMSZ és a VMDK között

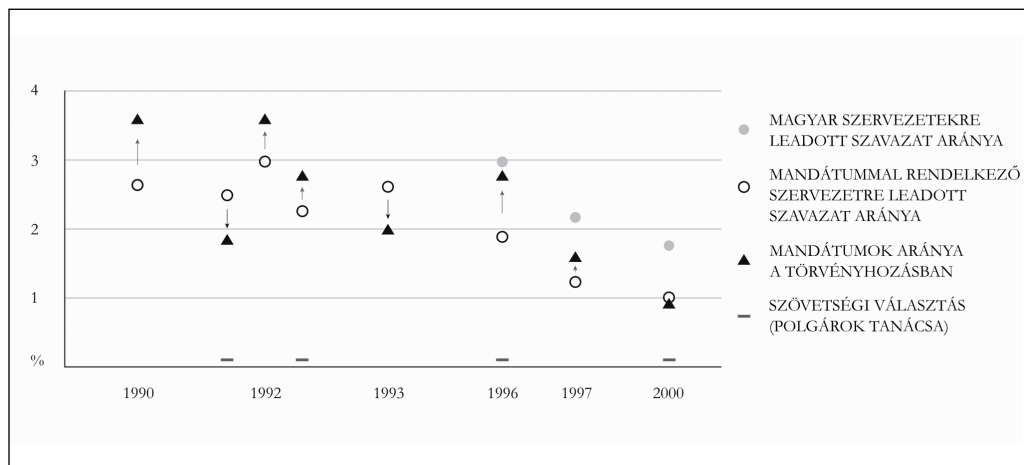
106 Vajdasági Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom, Vajdasági Magyar Polgári Mozgalom

107 A VMDK, a RDSJ/V és DSHV közös jelöltjei együttesen, az első forduló eredményei alapján.

108 1992. májusi szövetségi választások, a VMDK egyéni jelöltekre leadott szavazatok száma 5 körzetben, a listás szavazatok száma országosan: 106 813.

109 Szövetségi parlamenti választások 1992 decemberében.

A kisebbségi képviseletben tapasztalt visszaesés, a belső dezintegrációs folyamatok nem csak a magyar közösséget érintették, a trend a nagyobb közösségek esetében általános volt. Míg 1990-ben 14 képviselő jutott parlamenti mandátumhoz etnopolitikai szervezet színeiben, addig 1997-ben ez a szám 7-re csökkent.

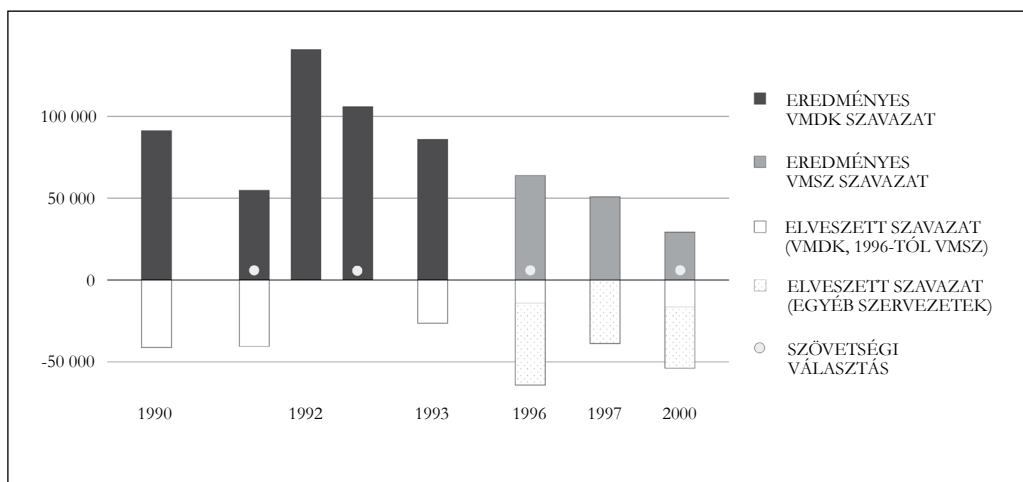
4. ábra: A magyar szervezetekre leadott szavazatok és mandátumok aránya a köztársasági és szövetségi választásokon

(az adatok forrása: RIK/RZS, saját szerkesztés)

A választási rendszerben történt változtatások is hozzájárultak a szavazatszám csökkenéséhez. 1990-ben a nagyszámú magyar többségű választókerület mellett sok olyan egység is létrejött, ahol a VMDK jelöltjei csak teljesen esélytelenül szerepelhettek. Ez 1992 decemberében teljes mértékben átalakult, az arányos választási rendszer kisszámú, nagy körzete érdekeltette a pártokat a tömbön kívüli mozgósításban is. A viszonylag kedvező helyzet 1996-ban pusztán a körzetek elaprózásával gyökeresen megváltozott, ami a korábban viszonylag egységes szavazóbázist egy sokkal hátrányosabb területi struktúrába rendezte.

Az 1992 végén kialakított, Szerbiát 9 körzetre felosztó megoldás két olyan egységre tagolta a tartomány területét, amelyekben az etnikai arányok alapján egyben biztosított volt a mandátumszerzés, a másikban pedig az 5%-os küszöb körüli eredmény elérése komoly kihívást vetített előre. Itt kell visszautalnunk a már korábban bemutatott feldarabolás és csoportosítás módszerére, amellyel jelentősen felhígulnak a szavazatok. A feldarabolás a tömb közepén végigfutó határvonalon, a csoportosítás pedig a vonal keleti oldalán azonosítható. A csoportosítás következtében 16,94%-ot, majd a következő évben 15,78%-t elérő magyar szervezet 7, illetve 5 mandátumot szerzett a 28 mandátumos nagybecskereki körzetben, és közepes pártként részesült a választási rendszer előnyeiben. A feldarabolás miatti felhígulás következményeként ugyanakkor az újvidéki körzetben már nehezebb körülmények

adódtak. Itt a VMDK listája 1992-ben 5,77%-os eredménnyel 2 helyet biztosított magának, 1993-ban azonban már nem érte el a küszöböt, így a szervezet mandátumainak aránya a törvényhozásban csaknem a felére csökkent (4. ábra). Míg a magyar szervezetet vegyesen érintette a két körzet kialakítása, a reformisták eredményeire a felosztás még nagyobb hatással volt: a nagybecskereki körzethez került a reformpárt szempontjából értékes kisebbségi szavazóbázis jelentős része, de az erős magyar mozgósítás és a fősodorbeli verseny miatt a reformista-demokrata koalíció nem tudta elérni a küszöböt 1992-ben. 1993-ban a LSV-vel együtt induló reformpárt mindössze 3,21%-ot ért el, míg a DS majdnem 12%-os eredménnyel jutott 4 mandátumhoz.

5. ábra: Magyar szervezetekre leadott szavazatszámok eredményesség alapján

(az adatok forrása: RIK/RZS, saját szerkesztés)

1996-ban a szövetségi parlamenti választásokon először alkalmazott 29 körzetes térfelosztás, kis túlzással, a többségi rendszer visszatérését jelentette.¹¹⁰ A kis magnitúdó miatt a tényleges küszöb megnőtt,¹¹¹ ezért a nagy pártok, az SPS és az SRS, közepes támogatottsággal, a mandátumok nagy többségén osztozhattak. Segítette az aránytalanságot az ellenzéki paletta töredezettsége, amit az ellenzéki támogatottságú terek feldarabolásával súlyosbítottak. A Vajdaság területén ez a technika az átlagosnál nagyobb mértékben¹¹² segítette a két nagy párt aránytalan mandátumszerzését, amihez a nagyszámú, 10% alatti támogatottságú regionalista, kisebbségi és egyéb helyi szervezet jelenléte is hozzájárult.

110 Jovanović, 1997. Izborni sistemi, Izbori u Srbiji 1990–1996, i.m. 248

111 10%-tól akár 35%-ig a szövetségi választásokon.

112 1997-ben a szocialistáknak 28,51%-os támogatottsággal a mandátumok 40%-át sikerült megszerezni a tartományban (országosan 35,70%/44%). A radikális párt tartományi eredményei még ennél is jobbak, 28,81%-kal a helyek 38%-a került hozzájuk. Ezzel szemben a LSV köré szerveződő Vajdaság Koalíció harmadával, az SPO negyedével kevesebb mandátumot kapott a szavazati arányhoz képest.

A magyarság szempontjából a legfontosabb kérdés a szórvány és a tömbterületek különválasztása volt, amellyel a rendszer eldöntötte a tömbön kívüli politizálás esélyeit. 1996-ban váltak nyilvánvalóvá a „pártosodás” utáni erőviszonyok, amikor a tömbbéli sikereivel a VMSZ lett a domináns, szövetségi parlamenti mandátummal is rendelkező szervezet. A VMDK, majd 1997-től a VMDP sem tudta érdemben felvenni a harcot a legjobban mozgósítható magyar többségű körzetek szintjén, így a szövetségi választásokon a magyar szavazatok harmada, majd a köztársasági megmérettetésen a voksok közel fele nem eredményezett képviselői helyet. Ezzel szemben az erős északi támogatottsággal, szervezeti hálójával rendelkező VMSZ pragmatikusan a nyerhető körzetekre összpontosított, és 1997-től nem is állított listákat a tömbön kívül.¹¹³ A döntés háttérében hatékonysági szempontok állhattak, amihez szorosan kapcsolódnak a választási rendszer aránytalanságai is. A korábban már vázolt, nagypártokat jutalmazó mechanizmus miatt a szabadkai és a nagybecskereki körzetben hasonló szavazatszámú (25–26 ezer szavazattal) egészen eltérő eredmények születtek: 3, illetve 1 mandátumot szerzett a szervezet, az eltérő magnitúdónak és a mandátumkiosztási képlet torzító hatásának köszönhetően. Így Szabadkán 29,06%-os támogatottsággal a mandátumok felét szerezte meg, a kétszer akkora nagybecskereki körzetben pedig 11,45%-os „kispártként” a helyek 9%-át. Ezzel szemben a szórványkörzetekben a kritikus szint környékére (~10%) süllyedt az etnikai arány, ami lehetetlenné tette a sikeres szereplést. Mindkét választáson a kis magnitúdókból¹¹⁴ következett a tényleges küszöb növekedése, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy a verbászi, újvidéki és pancsovai körzetekben átléphetetlen akadályok keletkeztek a magyar szervezetek előtt, még akkor is, ha közösen és teljes mértékben képesek lettek volna etnikai alapon mobilizálni a szavazókat.

Az egység hiánya jelentős mértékben nem befolyásolta a megszerezhető mandátumok számát sem 1996-ban, sem 1997-ben. A szövetségi választásokon változatlan eredményekre jutnánk a magyar pártokra leadott szavazatok összessége alapján. A köztársasági választásokon az egyik hely, ahol változást tudott volna elérni az összefogás, a nagybecskereki körzet volt két potenciális képviselői mandátummal. Amennyiben csak a körvonalazódó VMSZ-VMDK együttműködést vesszük alapul, az egy helyet hozhatott volna a közös listának ugyanitt. A szórványban a zombori körzetben lettek volna meg a minimális feltételei egy képviselői hely megszerzésének nagyon jó mozgósítással, a VMSZ-szel közösen. Fontos további részlet, hogy 1997-re Óbecsét, a második pártszakadás utáni VMDK központját,

113 A VMSZ 1997-ben megállapodást kötött a Vajdaság Koalícióval, ennek értelmében jelöltjei a zombori és a pancsovai körzetek koalíciós listáin szerepeltek, illetve két további körzetben szolgáltatták fel szimpatizánsaikat a koalíció támogatására. A KV-re szavazó VMSZ-szimpatizánsok számszerűsítése nem lehetséges, de az 1996-os eredményekből kiindulva elérhette akár a 15–20 ezer főt is az érintett körzetekben. Lásd: Nincs szükség újabb megmérettetésre. *Magyar Szó*, 1997. augusztus 17.

114 1996-ban 3 és 5, 1997-ben 6 és 11 mandátumos körzetek voltak a tárgyalt területen.

a pártelnök javaslatára¹¹⁵ a verbászitól a nagybecskereki körzethez csatolták. A változtatás elégtelen mértékben, de javította a VMDK esélyeit, illetve lehetőséget adott a szórványkörzetből való kitörésre. Ezzel a lépéssel ugyanakkor a korábban Temerint, Szenttamást és Óbecsét is magába foglaló, kb. 17%-os etnikai arányú egységet 10% alatti körzetté változtatta, így a magyar mandátumszerzésre esélyes¹¹⁶ területi egységből egy biztos vesztes körzetet hozott létre.

A fentiek fényében érthető, hogy a magyar szervezetek miért vonakodtak az együttműködéstől: a domináns párt a korábbi sikerek megismétlése nélkül is képes volt a választási rendszer adottságaiból kifolyólag parlamenti tényezővé válni, a többi szereplő, főként a VMDK nagy politikai áldozatnak érezhette az összefogást.¹¹⁷ A VMDP és VMDK 1997-ben mérte össze az erejét először, a Vajdasági Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom és Vajdasági Magyar Polgári Mozgalom pedig pusztán meg szeretett volna jelenni a pluralizálódó etnopolitikai színtéren.

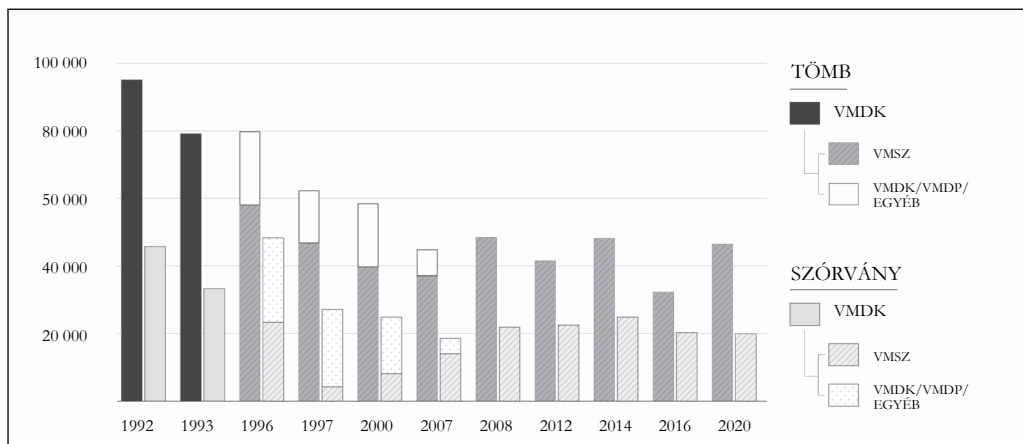
A második körzetreform elemzéséből sem hagyhatók ki az ellenzéki szereplők: 1996-ban a DS¹¹⁸ megerősödött koalíciója, illetve a LSV már sokkal jobb esélyekkel szerzett mandátumokat a tartományban, és ezeket már csak részben gátolta a magyar szervezetek egyre csökkenő mozgósítási képessége. Az a cél, amit a választási rendszer egésze szempontjából az etnopolitikai tényezők képeztek, vagyis hogy a kisebbségi szavazók mozgósításával minél hatékonyabban lehessen csökkenteni az ellenzéki mandátumok számát, már egyre kevésbé érvényesült.

115 Páll Sándor VMDK-elnök résztvevője volt a szerb kormányzat által vezetett egyeztetéseknek és felvetette a magyarokat is érintő körzetkorrekciót. Kasza József VMSZ-elnök ezt a lépést szocialista manipulációs kísérletnek tartotta. Lásd: Nézetkülönbség a választói körzetek számáról. *Magyar Szó*, 1997. július 4.; Közös keresni a megoldásokat. *Magyar Szó*, 1997. augusztus 27.

116 A VMDK és VMDP ellentéte valószínűtlenné tette az teljes magyar összefogást, de a magyar szervezetek támogatottságából kiindulva megközelíthető lett volna a küszöb egy 7 mandátumos körzetben, a korábbi eredmények alapján (1992, 1996) pedig biztos bejutást jelenthetett volna a VMSZ támogatóit is magában foglaló közös lista.

117 Továbbá érthetőek a VMSZ azon megfontolásai is, miszerint a regionalista erővel való összefogás a szórványterületeken kisebb veszteséggel jár a választók hosszú távú megtartása szempontjából, mint a teljes kivonulás.

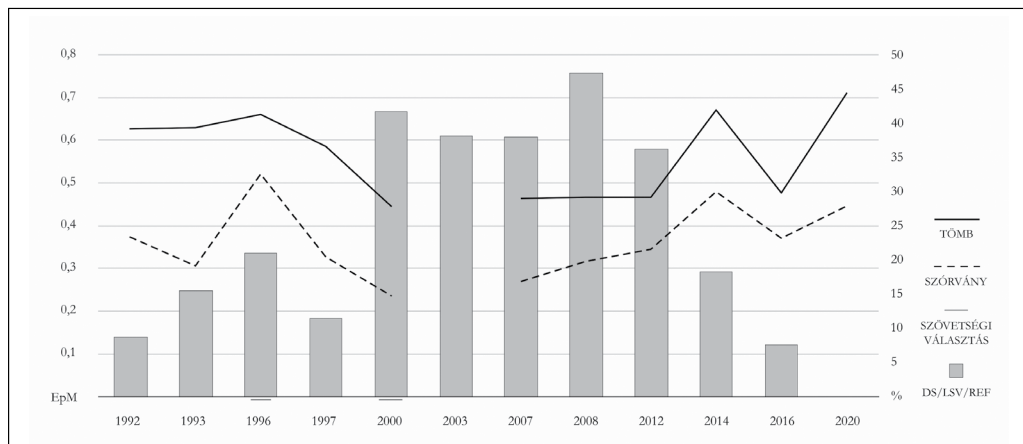
118 Az eredményeket 1997-ben a szociáldemokraták megismételték, a Demokrata Párt azonban ebben az évben bojkottra szólított fel.

6. ábra: Magyar szervezetekre leadott szavazatok a tömbhöz tartozó önkormányzatokban és a szórványban

(az adatok forrása: RIK/RZS, saját szerkesztés)

Az önálló kisebbségi parlamenti mandátumszerzés a természetes küszöb bevezetését követően, 2007-ben valósulhatott meg újból, amelyben a területi korlátoknak immár nem volt szerepe. Az új feltételeknek megfelelően, 5%-os küszöb mellett országos listáról egyetlen körzetben választották meg a 250 képviselőt. Az azóta lezajlott 6 parlamenti választás eredményei alapján (6. ábra) elmondható, hogy a negatív demográfiai folyamatok ellenére viszonylagos állandóság jellemzi mind a szavazatszámot, mind pedig a tömbbéli és tömbön kívüli támogatottság arányát (65–35%).

7. ábra: A magyar szervezetek teljes mozgósítási mutatója (EpM: 1=teljes etnikai mozgósítás) a tömbhöz tartozó önkormányzatok és a szórványterületek átlaga alapján, illetve a Demokrata Párt, a reformpárt és utódszervezeteik, illetve a Szociáldemokrata Liga támogatottsága a tartományban 1992 és 2020 között (köztársasági és szövetségi parlamenti eredmények)

Amennyiben az etnopolitikai mozgósítás oldaláról közelítjük meg a kérdést, néhány fontos momentumot azonosíthatunk (7. ábra). Az alacsony kezdeti mozgósítási szint a szórványtérsegekben¹¹⁹ látványosan megugrott a belső verseny következtében 1996-ban, majd a tömbbel párhuzamosan rohamos visszaesés következett be, ami 2000-ig folytatódott. A 2003-ban a magyar pártok önállóan nem szerepeltek a választásokon, majd 2007-től a 2000-es szintről indulva követhetjük a tömb többéves stagnálását és a szórvány határozott felzárkózását.

Az 1990-es évek végén tapasztalt visszaesés mögött egyszerre állhatott a szavazók bizalmának elvesztése, ami a magyar közösség szervezetei közti konfliktusokból adódott, és a szervezetek stratégiai döntései, amelyek viszont a választási rendszer sajátosságaiból fakadtak. Ezzel párhuzamosan a valós rendszerváltás reményében a Demokrata Párt köré szerveződő ellenzék támogatottságának erősödése is látványos, mind országosan, mind a magyar közösségen belül.¹²⁰ A 2014-es jelentős eredmények mögött a DS és szövetségi rendszerének összeomlása rajzolódik ki, mellyel részleges visszarendeződés zajlott a magyar szavazók magatartásában. 2016-ban a VMSZ-en belüli konfliktus azonosítható, amit 2020-ban ugyancsak egy visszarendeződés követett. A korábbi szövetséges ellenzéki szereplők támogatottságának hanyatlása, a negatív demográfiai trendek, és a korszerű mozgósítási technikák összjátékaként a VMSZ viszonylag gyorsan, 7 év alatt az 1996-os csúcshoz közelítve tornázta fel a szórványterületek mozgósítási szintjét, emellett meghaladta a tömbben elért korábbi értékeket.

Összegezve: a 1990-től bevezetett szabályok következményeként rövid, illetve középtávon folyamatosan romlott az etnopolitikai mozgósítás esélye. Ezzel szemben a 2007-től alkalmazott természetes küszöb és az egységes választóköri lehetőség adott a szórványterületek felzárkóztatására azáltal, hogy – bár a mozgósítás területi jellegzetességei miatt nehezebben szerezhetők meg – a szavazatok értéke újra megegyezett a tömbben leadottakkal.

119 A 8 magyar többségű önkormányzaton kívüli tér a Vajdaságban, ahol 1%-ot meghaladó volt a magukat magyaroknak vallók aránya 1991-ben.

120 Tulajdonképpen ekkor történt meg az a tömeges átszavazás a balközép opcióra, amelyre a reformisták számítottak a 90-es évek elején.

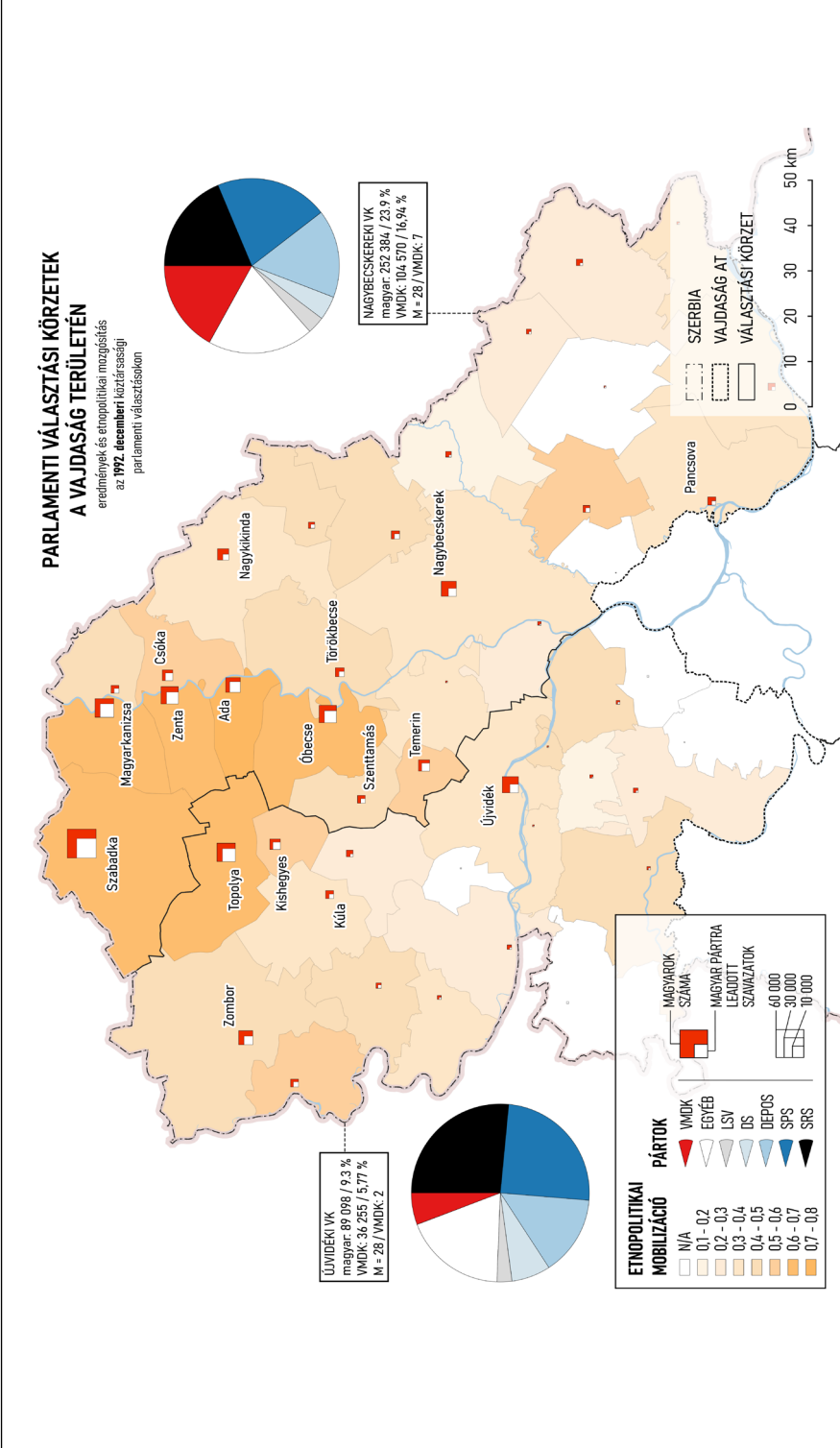
Összegzés

Azzal, hogy a döntéshozók kiválasztanak egy megoldást a választási rendszer kialakítására, meghatározzák azokat a földrajzi kereteket, amelyben a politikai szereplők megméretethetik magukat. A választási körzetek határai a döntéshozók gondolkodását, szándékát tükrözik¹²¹, vagyis azt, hogy milyen szerepet szánnak egy adott csoportnak, és egyben elvi lehetőséget is adnak a szervezeteknek arra, hogy releváns politikai tényezővé válhassanak. Hasonlóképpen a szabályokban megjelenő határmegvonások teszik értékessé, vagy értékelenné a különböző területi egységeket, és így a szavazók tömegét. A földrajzi keretek, amelyeket a szerbiai vezetés diktált a nemzeti kisebbségeknek, elmarasztaló képet fest a döntéshozókról, akik nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy az 1990 és 2000 közötti időszakban a kisebbségek képviselete fokozatosan beszűküljön. Míg a kezdeti időszakban a többségi rendszer kedvezett a mandátumszerzésnek, a különböző arányos megoldások egyre nehezebb helyzetbe hozták az etnopolitikai szereplők jelentős részét. A mandátumszerzés képessége ugyanakkor még a legsikeresebb időszakban sem jelentett nagyobb befolyást a politikai folyamatokra, sőt paradox módon a 2000 utáni kényszerkoalíciók teremtették meg a hatékony együttműködés alapfeltételeit.

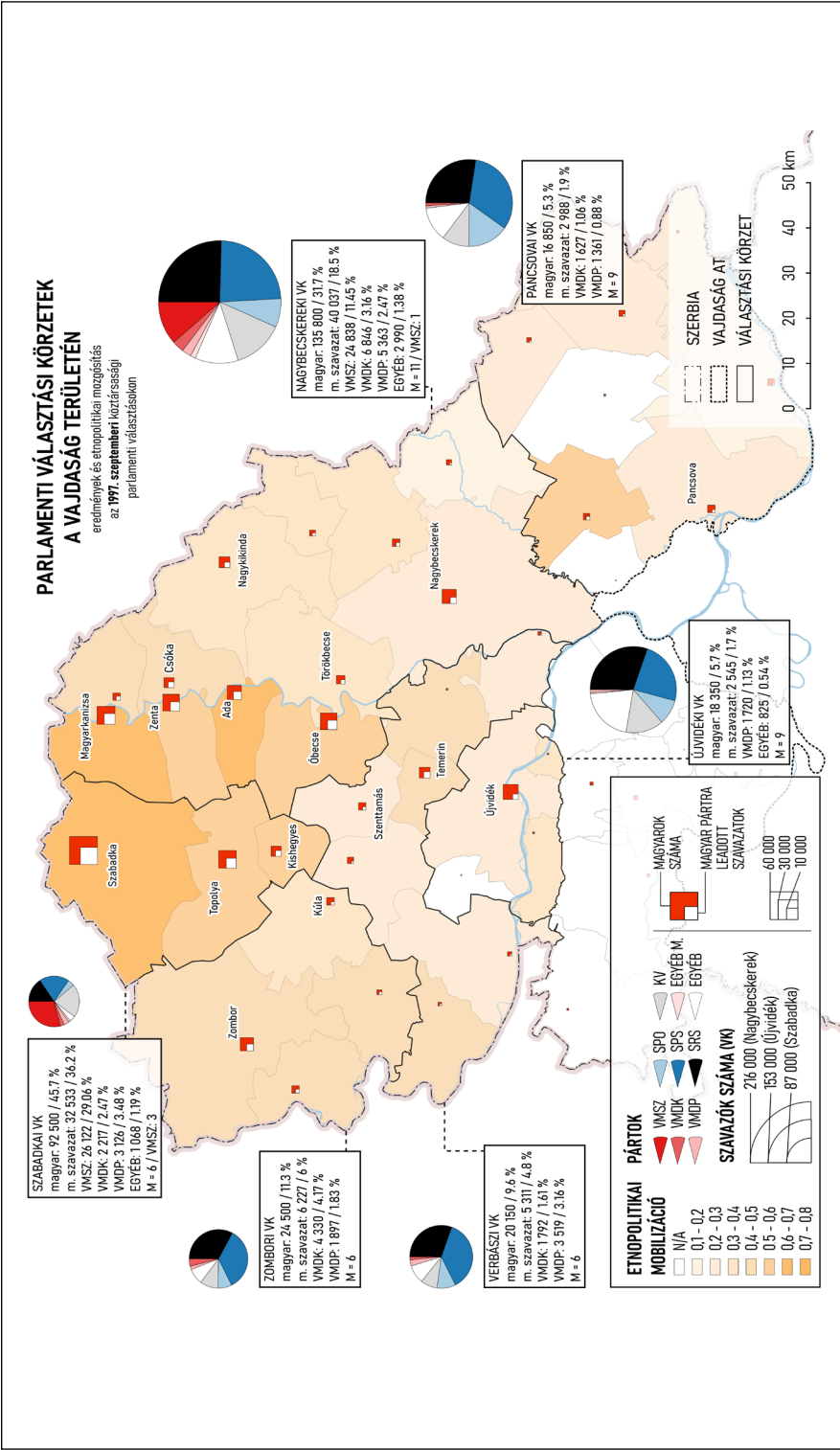
A szavazóbázist tekintve a kisebbségek súlya a vizsgált időszakban alacsony, az etnopolitikai szereplők összesítve is legfeljebb 5%-os eredményt tudtak elérni országosan, sok szavazat elvesztése mellett. A kisebbségek sikere sok esetben az ellenzéki versenytársak kudarcát is jelenthette. Ez az oka többek között annak, hogy a miloševići rezsim nem tiltotta, hanem közvetett módon irányítgatta az etnikai részvételt a választási rendszer szabályozásán keresztül. Ezek alapján arra következtethetünk, hogy az első számú vezető kisebbségekhez fűződő viszonyát a hatalomtechnika jobban jellemzi, mint a kisebbségellenesség.

A 2000-es választási év eredményei igazolták a Demokrata Párt köré szerveződő ellenzék reményeit, miszerint saját, természetes szavazóbázisként tekinthet a kisebbségekre. Az 1990-es évtized elejének választási sikerei után a körzetek újabb és újabb felosztási megoldásai, majd a 2000 végére a rendszerváltó ellenzék szempontjai szerint kialakított, egységesített versenytér azonban csaknem megszüntette az etnikai pártok parlamentbe jutási esélyeit. A választási rendszer feltételeinek megváltozásából eredő kényszerszünetnek voltak negatív hatásai a szavazóbázis tekintetében, de az etnopolitikai szervezetek sikeresen alkalmazkodtak az új feltételekhez, és több év után újra, önálló parlamenti tényezővé váltak.

121 Forest, Benjamin: The Territorial Politics of Representation. In: Cox, K. – Low, M. – Robinson, J. (eds.): *The Handbook of Political Geography*. SAGE: London, 2008. 375–388.

1. melléklet: Választási körzetek az 1992. decemberi köztársasági parlamenti választásokon a Vajdaság területén. A pártok eredményei, a magyar népesség, a magyar szavazók és a mandátumok száma (M) a körzetek szerint (négyzetekben), a magyar etnopolitikai mozgósítás mértéke (EpM), illetve a magyar népesség és a magyar pártokra leadott szavazatok nagysága községenként
(a választási adatok forrása: RIK/RZS, saját szerkesztés)

2. melléklet: Választási körzetek az 1997. szeptemberi köztársasági parlamenti választásokon a Vajdaság területén. A pártok eredményei, a magyar népesség a magyar szavazók, a magyar pártokra leadott szavazatok, illetve a mandátumok száma (M) a választási körzetek szerint (négyzetekben), a magyar etnopolitikai mozgósítás mértéke (EpM), illetve a magyar népesség és a magyar pártokra leadott szavazatok nagysága kösségeként (a választási adatok forrása: RIKRZS, saját szerkesztés)